

**SON 5 İLDƏ
AZƏRBAYCANDA
KORRUPSIYA**

Bu hesabat hüquqşunas və iqtisadçılardan ibarət olan ekspert tərəfindən hazırlanıb. Hesabatın əsas hədəfi Azərbaycanda korrupsiyanın vəziyyətinin praktiki aspektlərini və hökumətin beynəlxalq platformalarda anti-korrupsiya ilə bağlı götürdüğü öhdəliklərin icra vəziyyətini qiymətləndirməkdir.

İÇİNDƏKİLƏR

Qısaltmalar

Xülasə

1. Giriş
2. İqtisadi və siyasi fon
3. Azərbaycanca korrupsiya səviyyəsinin ölçülməsi
4. İstanbul Antikorrupsiya Tədbirləri Planı və Azərbaycan
5. GRECO-nun Azərbaycan üzrə hesabatları
6. Şəffaflığın və korrupsiyanın qiymətləndirməsi
 - 6.1. Ədliyyə sistemi
 - 6.2. Sosial sahə
 - 6.3. Satınalmalar
 - 6.4. Sahibkarlıq
7. Təvsiyələr

QISALTMALAR

- ASAN** - Vətəndaşlara Xidmət və Sosial İnnovasiya üzrə Dövlət Agentliyinin xidmət mərkəzləri
- AŞPA** - Avropa Şurasının Parlament Assambleyası
- DYPŞ** - Dövlət Yol Polisi Şöbəsi
- ERCAS** - Avropa Korrupsiyaya Qarşı Mübarizə və Dövlət Quruculuğu Araşdırma Mərkəzi
- GRECO** - Avropa Şurası Korrupsiyaya qarşı Dövlətlər Qrupu
- MHŞ** - Məhkəmə-Hüquq Şurası
- OCCRP** - Jurnalistlərin Mütəşəkkil Cinayətkarlıq və Korrupsiya Araşdırmaları Layihəsi
- OECD** - İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı
- ÜDM** - Ümumi Daxili Məhsul

Xülasə

Beynəlxalq dəyərləndirmələr göstərir ki, Azərbaycan korrupsiya miqyasına görə yalnız öz bölgəsində və ya keçid iqtisadiyyatlı neft-qaz ölkələri arasında deyil, bütün dünyada neqativ nümunə kimi göstərilən ölkələrdən biridir.

Beynəlxalq Şəffafıq Təşkilatının Korrupsiyanı Qavrama İndeksinin 2015-ci il hesabatına əsasən Azərbaycan indeksdə əhatə olunan 168 ölkə arasında 119-cu, 2018-ci ildə isə 180 ölkə arasında 152-ci olub.

İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının (*OECD*) “İstanbul Korrupsiyaya Qarşı Mübarizə Tədbirləri Planı” üzrə indiyədək 4 monitorinq raundu tamamlanmışdır. 2016-cı ildə yayımlanan 4-cü round monitorinq hesabatında qeyd edilir ki, Azərbaycan əvvəlki round monitorinq hesabatında göstərilən 20 tövsiyədən 15-nin yerinə yetirilməsində tam və ya qismən uyğunsuzluq var. Xüsusən dövlət satınalmaları, səhiyyə sistemi və məhkəmə-hüquq sistemindəki korrupsiya və vətəndaş cəmiyyətinin anti-korrupsiya siyasətində effektiv iştirak edə bilməməsi problemi vurğulanır.

Azərbaycanın 2004-cü ildən qoşulduğu Avropa Şurasının Korrupsiyaya qarşı Dövlətlər Qrupunun (*GRECO*) üçüncü və dördüncü raund dəyərləndirmələri çərçivəsində isə Azərbaycan üzrə ölkədəki sistemik korrupsiyaya diqqət çəkən yekun hesabatlar qəbul edilib. Bu hesabatlarda hakimiyyət qollarının bölgüsündəki problemlər; prezident və icra orqanlarının qanunvericilik, ədliyyə sistemi və Prokurorluq üzərindəki təsir gücü qeyd edilir. Parlamentdə effektiv müxalifətin olmaması korrupsiya ilə mübarizədə parlament nəzarətini məhdudlaşdıran faktor olaraq göstərilir. Media üzərindəki siyasi nəzarət, özünüsenzura və vətəndaş cəmiyyətinin zəiflədilməsi isə ictimai müzakirələri azaldıb.

Azərbaycan son 5 ildə, xüsusilə də, 2018-ci ildə bir neçə böyük miqyaslı korrupsiya faktları ilə dünya gündəminə gəldi. Bunlardan biri aprel ayında Avropa Şurasının Parlament Assambleyasının (AŞPA) Azərbaycana dair hesabatında əks olunan korrupsi-

ya və qeyri etik davranışlara dair məlumatlar oldu. 10 ay ərzində apardığı araşdırma sonucunda AŞPA-nın keçmiş sədri Pedro Agramunt daxil olmaqla, bir neçə vəzifəli şəxsin Azərbaycana münasibətdə korrupsiya halına yol verdiyi ortaya çıxdı. Hesabatda Azərbaycan dövləti tərəfindən Parlament Assambleyası üzvlərinə kürü, lüks hədiyyələr, zinyət əşyaları habelə fahişə xidmətləri təklif olunduğu qeyd olunur. Əvəzində AŞPA nümayəndələri Azərbaycanın avtoritar hökumətinə qarşı daha yumuşaq mövqe sərgiləmişlər.¹

2018-ci ilin noyabr ayında isə Azərbaycan Beynəlxalq Bankının keçmiş sədri, hazırda həbsdə olan Cahangir Hacıyevin həyat yoldaşı Zamirə Hacıyeva Londonda həbs edilib. Buna səbəb isə onun 10 il ərzində Londonun məşhur Harrods alış-veriş mərkəzində 16 milyon funt sterlinq xərcləməyi və gəlirlərini Milli Cinayət Agentliyinə açıqlaya bilmədiyi olub.²

Son illərdə Jurnalistlərin Mütəşəkkil Cinayətkarlıq və Korrupsiya Araşdırmaları Layihəsi (OCCRP) sayəsində Azərbaycan prezident İlham Əliyevin qızlarının Dubayda olan əmlakları³ və eləcə də korrupsiya əməlləri “Pulyuyan maşın” adlı araşdırmaların nəticəsi olaraq gündəmə gəlib. Həmin araşdırmada 2012-2014-cü illərdə ölkədən çıxarılan 2,9 milyard dollar pulun aqibətindən bəhs edilir.⁴

Hesabatın 6-cı bölməsində Azərbaycanda 4 sektor - ədliyyə sistemi, sosial sahə, dövlət satınalmaları və sahibkarlıqda şəffaflığın və korrupsiya hallarının qiymətləndirilməsi aparılıb. Burada şəffaflıq problemləri, rüşvət və korrupsiya halları ilə bağlı konkret faktlar təsvir edilib.

Bu hesabatın nəticələri göstərir ki, ASAN xidmətin və elektron hökumətin yaradılması ilə ölkədə kiçik səviyyədə rüşvət halları ilə mübarizə aparılsa da, böyük səviyyədə olan

¹ Council of Europe. (15 aprel 2018). REPORT of the Independent Investigation Body on the allegations of corruption within the Parliamentary Assembly. <http://assembly.coe.int/Communication/IBAC/IBAC-GIAC-Report-EN.pdf>

² The Guardian. (06 noyabr 2018). Police arrest woman who spent £16m in Harrods. <https://www.theguardian.com/uk-news/2018/nov/06/police-arrest-zamira-hajiyeva-spent-16million-pounds-harrods>

³ The Guardian. (23 aprel 2018). The Azerbaijani president's children and the Dubai property empire. <https://www.theguardian.com/world/2018/apr/23/azerbaijan-children-of-president-linked-to-dubai-property-empire>

⁴ Organized Crime and Corruption Reporting Project. The Azerbaijani Laundromat. <https://www.occrp.org/en/azerbaijanilaundromat/>

korruptsiya halları olduğu kimi qalır. Digər maraqlı məsələrdən biri isə, dövlətin köhnə qurumlarda dəyişiklik edə bilməməsi, əvəzində yeni qurumların yaradılmasıdır. Son illərdə Azərbaycanda kiçik məbləğdə rüşvətin aradan qalxması üçün ASAN xidmət yaradılıb və müvafiq qurumların xidmət öhdəlikləri ASAN xidmətə həvalə olunub.

Hesabatın sonunda təqdim olunan tövsiyələr spesifik məsələləri əhatə edir və təhlil olunmuş sektordakı problemlərin həllinə yönəlib. Burada həmçinin nüfuzlu beynəlxalq təşkilatların uyğun tövsiyələri də ümumləşdirilib.

1. Giriş

Azərbaycan korrupsiya səviyyəsinə görə beynəlxalq dəyərələndirmələrə əsasən yalnız öz bölgəsində və ya keçid iqtisadiyyatlı neft-qaz ölkələri arasında deyil, bütün dünyada neqativ nümunə kimi göstərilən ölkələrdən biridir. 2013-2018-ci illərdə ölkədə baş verən korrupsiya hallarının sistemli təhlilinin aparılması, beynəlxalq təşkilatların hesabatlarındakı tapıntı və tövsiyələrin bir araya gətirilməsi və nəhayət bütün bunların ölkədəki institusional mühitlə əlaqələndirilməsi bu hesabatın əsas predmetini təşkil edir.

Bu hesabat Azərbaycanda korrupsiya səviyyəsinin ölçülməsi, ölkənin iqtisadi və siyasi fonunun təhlili ilə başlayır. İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının (OECD) İstanbul Korrupsiyaya Qarşı Mübarizə Tədbirləri Planı və Avropa Şurası Korrupsiyaya qarşı Dövlətlər Qrupunun (GRECO) Azərbaycan üzrə hesabatlarında ölkədəki korrupsiyanın durumu və onların icra edilməyən tövsiyələri təqdim edilir.

Həmçinin, bu hesabatda “Şəffaflıq Azərbaycan” təşkilatı tərəfindən 2014-cü ildə hazırlanmış Milli Şəffaflıq Sistemi qiymətləndirməsinin metodologiyasına yaxın olan bir metodologiya istifadə olunur. Hesabat 4 sahəni əhatə edir və bunlar: (i) ədliyyə sistemi; (ii) sosial sahə; (iii) dövlət satınalmaları və (iv) sahibkarlıqdır.

Hər bir sahə üzrə son 5 ildə qanunvericilikdə və praktikada korrupsiya hallarına təsir göstərən amillər təsvir olunur. Azərbaycanın 2013-cü il 3-cü Monitoring səfərinin hesabatının qəbulundan və 2014-cü ildə Milli Şəffaflıq Sistemi qiymətləndirilməsindən sonra anti-korrupsiya islahatlarının aparılmasında və tövsiyələrini həyata keçirilməsindəki irəliləyişlər də təhlil edilir.

Hesabatda son dövrlər beynəlxalq təşkilatların müxtəlif hesabatları və həmçinin korrupsiya halları ilə bağlı etibarlı media xəbərlərindən istifadə olunub. Hazırkı hesabatda, *korrupsiyanın rüsvət, nepotizm, hədiyyə vermə, mənimsəmə, nüfuzdan istifadə etmə, “geri pay alma” və digər növlərinə dair faktlar və hallar yer alır.* Həmçinin hesabat,

miqyasına görə *kiçik korrupsiya və böyük korrupsiya*, baş vermə tezliyinə görə isə *sistemli korrupsiya və qeyri-mütəşəkkil korrupsiya* hallarını əhatə edir.

Hesabat hazırlanarkən müxtəlif kəmiyyət və keyfiyyət analizi metodlarının sintezindən istifadə edilib. Hesabatda istifadə olunan mənbələr:

- Azərbaycan Respublikası Qanunvericilik sənədləri;
- Beynəlxalq Şəffaflıq Təşkilatı və “Şəffaflıq Azərbaycan” İB-nin hesabatları;
- OECD Şərqi Avropa və Mərkəzi Asiya üçün Anti-Korrupsiya Şəbəkəsinin İstanbul Fəaliyyət Planının IV Monitoring Raundu çərçivəsində Azərbaycan üzrə qəbul edilmiş hesabatlar;
- Dünya Bankının «Dünya İnkişaf Hesabatı 2017»;
- 2017-ci il 23-30 oktyabr tarixlərində Avropa Birliyi işgəncələr və digər qəddar, qeyri-insani və alçaldıcı rəftar və ya cəzalara qarşı Komitəsi tərəfindən həyata keçirilən Azərbaycana səfər barədə Azərbaycan hökumətinə hesabatı.
- Nüfuzlu media qurumları.

2. Siyasi və iqtisadi fon

1991-ci ildə yenidən müstəqilliyini qazanmış Azərbaycan dövlətinə 1993-ci ildən 2003-cü ilə kimi Prezident Heydər Əliyev başçılıq edib. 2003-cü ildə onun ölümündən etibarən hakimiyyətin onun oğlu İlham Əliyevə ötürülməsi təmin edilib. 2009-cu ildə Konstitusiyaya dəyişiklik İlham Əliyevə 2013-cü ildə 3-cü, 2018-ci ildə 4-cü dəfə prezident seçilməyə imkan yaradılıb. 2016-cı il sentyabrın 26-da keçirilmiş referendumla edilən dəyişiklərə əsasən prezidentlik müddəti 7 ilədək uzadılıb. Eləcə də referendumla edilən dəyişiklər nəticəsində İlham Əliyevin həyat yoldaşı Mehriban Əliyeva birinci vitse-prezident vəzifəsinə təyin edib.

Azərbaycanda seçkiləri müşahidə edən beynəlxalq təşkilatlar, eləcə də ATƏT-in Demokratik Təsisatlar və İnsan Haqları Bürosu Azərbaycanda keçirilən seçki və referendumları daim tənqid edib, azad və ədalətli olmadığını vurğulayıb.⁵

Ölkənin siyasi və dövlət həyatı hakim Yeni Azərbaycan Partiyası və kiçik bir elit qrupun total nəzarətindədir. Müxalif siyasi partiyalar, müstəqil vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları, müstəqil media, müstəqil həmkarlar təşkilatları və biznes assosiasiyalar ya ümumiyyətlə mövcud deyil və ya olduqca zəiflədilmiş təsisatlardır.

Azərbaycan 1991-1994-cü illərdə davam edən Qarabağ müharibəsinin sosial-iqtisadi və psixoloji fəsadlarını post-konflikt dövründə də dərinlən yaşamaqdadır. Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsini və yeddi ətraf rayonu, yəni ölkənin beynəlxalq səviyyədə tanınmış ərazisinin təxminən 20%-i Ermənistan tərəfindən işğal edilib. Konflikt nəticəsində ölkədə 1 milyona yaxın qaçqın və məcburi köçkün insan vardır. 1994-cü ildən bu yana atəşkəs elən edilməsinə baxmayaraq cəbhə xəttində ara sıra atəşkəsin pozulması qeydə alınır. 2016-cı ilin aprelin ilk günlərində “4 günlük aprel döyüşləri” isə bölgədə ciddi qeyri-sabitlik təhdidi yaradıb.

⁵ <https://www.osce.org/odihr/elections/azerbaijan>

Ölkə iqtisadiyyatı və dövlət büdcəsi neft-qaz ixracatından əldə edilən gəlirlər üzərində qurulub. ÜDM-in ən azı 45%-i, büdcə gəlirlərinin ən azı 60%-i, ixracın isə təqribən 90%-i xam neft, neft məhsulları və təbii qazın payına düşür⁶. 2018-ci ildə Azərbaycanda iqtisadi artım 1.4% olmaqla nominal ÜDM 47 milyard ABŞ dolları olub. Adambaşına düşən ÜDM isə 4780 ABŞ dollar təşkil edib⁷. ÜDM-in ortalama illik artım tempi 2001-ci ildən 2018-ci ilədək 9.1% təşkil edir.⁸

Dövlət Nfət Fondundan dövlət büdcəsinə limitsiz transfertlər, dövlət investisiya proqramları üzrə büdcə xərclərinin effektivlik səviyyəsi və artan dövlət borcu ciddi fiskal problemlərdir. 2014-2016-cı illərdə xam neftin qiymətlərinin və hasilatın azalması manatın devalvasiyası və bankların böhranı ilə nəticələndi. Amma 2018-ci ildə inflyasiya səviyyəsi 2.3%-ə enib və manatın dollara nəzərən məzənnəsi 1 dollara görə 1.7 manat səviyyəsində sabit qalıb⁹.

Bank sektoru aktivləri, kredit qoyuluşları və depozitlərində 2018-ci ildə ötən illərlə müqayisədə ciddi azalma olmayıb. Kommersiya bankların xalis mənfəətində kəskin azalma olub və problemlə kreditlərdə bank sektoru üçün risk faktoru olmaqda davam edir. 2018-ci ildə xərclərini optimallaşdırmaq istəyən kommersiya bankları bir ildə 50 filial bağlayıblar¹⁰.

Sırf iqtisadi problemlərlə yanaşı ölkədə idarəetmə və biznes mühitinin də ciddi problemləri var. Ölkədəki qismən azad bazar iqtisadi sistemi ticarətə və investisiyaya ümumən açıqdır, lakin mülkiyyət hüquqlarının zəif qorunması, böyük bizneslərin hakim ailəyə və məmur ailələrinə məxsus olması, korrupsiya hallarının yayqınlığı inhisarçılıqla nəticələnir və qeyri neft sektorunun inkişafının qabağını alır.

⁶ Azərbaycan Respublikası Xarici Ticarətinin Gömrük Statistikası. 2019 http://customs.gov.az/modules/pdf/pdfolder/71/FILE_44C1D3-FD03FF-A9A62A-0678E5-8898EF-88787F.pdf

⁷ Dövlət Statistika Komitəsi. 22.01.2019. 2018-ci ildə Ümumi Daxili Məhsul istehsalı. <https://www.stat.gov.az/news/index.php?id=4105>

⁸ Trading Economics. Azerbaijan GDP Annual Growth Rate. <https://tradingeconomics.com/azerbaijan/gdp-growth-annual>

⁹ European Commission. 11.3.2019. Report on EU - Azerbaijan relations in the framework of the revised European Neighbourhood Policy. Joint Staff Working Document. Brussels, SWD(2019) 107 final. (p.10) http://europa.eu/rapid/press-release_IP-19-1674_en.htm

¹⁰ Azərbaycan: 2018-ci ilin mühüm iqtisadi hadisələri. 31/12/2018. Turan İA. <http://www.turan.az/ext/news/2018/12/free/analytics/az/77746.htm>

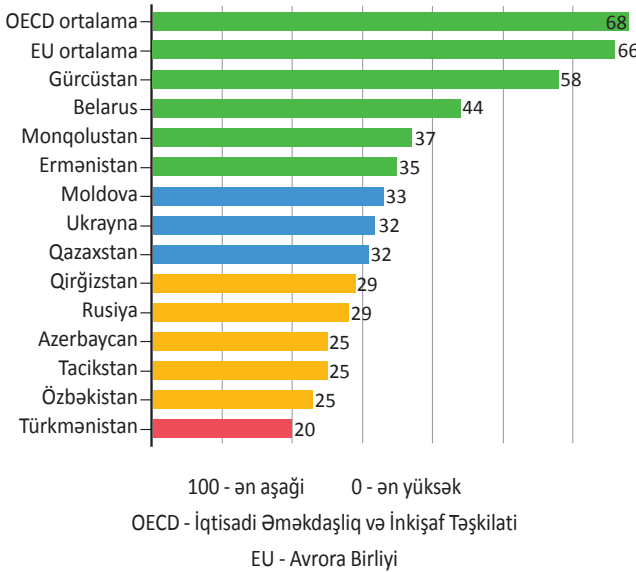
2018-ci il ərəzində Milli Məclis tərəfindən Rəqabət Məcəlləsinin və Nazirlər Kabineti tərəfindən isə “Gəlirlərin və əmlakın bəyan edilməsi” formasının qəbul olunmamasını xüsusi qeyd etmək olar. 2018-ci ilin sonunda Azərbaycanın Açıq Hökumət Tərəfdaşlığındakı (AHT) qeyri-aktiv statusu fəaliyyətinin dayandırılması ilə əvəzləndi, bir sıra Avropa ölkələrində çirkli pulların yuyulmasında adı hallanan Azərbaycan fiziki və hüquqi şəxsləri post-sovet neft ölkələrindən “korrupsiya ixracı” trendini gündəmə gətirdi.

3. Azərbaycanda korrupsiya səviyyəsinin ölçülməsi

Korrupsiya səviyyəsinin ölçülməsi üzrə beynəlxalq bir qiymətləndirmə olan Beynəlxalq Şəffaflıq Təşkilatının Korrupsiyanı Qavrama İndeksinin 2015-ci il hesabatına əsasən Azərbaycan indeksdə əhatə olunan 168 ölkə arasında 119-cu, 2018-ci ildə isə 180 ölkə arasında 152-ci olub¹¹. Eyni zaman da əvvəlki illə müqayisədə Azərbaycanın mövqeyi bu sıralamada 30 pillə geriləyib.

Avropa Birliyi və OECD ortalamalarından, həmçinin bununla yanaşı bir çox bölgə ölkələrindən Azərbaycanın bu indeks göstəricisi geri qalmaqdadır. Daha dəqiq desək, bu göstərici ilə Azərbaycan Avropa Şurasına üzv ölkələr arasında sonuncu, keçmiş sovet ölkələri arasında isə sondan üçüncü yeri tutmaqdadır (Diaqram 1).

Diaqram 1. Korrupsiyanı Qavrama İndeksi 2018 üzrə Azərbaycanın regional müqayisəsi

Mənbə: <https://www.transparency.org>

¹¹ Beynəlxalq Şəffaflıq Təşkilatının Korrupsiyanı Qavrama İndeksi 2018. https://www.transparency.org/cpi2018?gclid=CjwKCAjw1dzkBRBWEiwAROVdLA1ZbCgcNQnpQeG8lLZjjewoQgG2LU0ddH_Ypr1NL-LApKo7Y4Kb_vRoCxCSQAvD_BWE

Effektiv anti-korrupsiya siyasəti üçün məhkəmə hakimiyyətinin müstəqilliyi və mətbuat azadlığı olduqca önəmlidir. Avropa Korrupsiyaya Qarşı Mübarizə və Dövlət Quruculuğu Araşdırma Mərkəzinin (ERCAS) İctimai Dürüslük İndeksində görə 2017-ci ildə Azərbaycan məhkəmə hakimiyyətinin müstəqilliyi göstərici-sində 109 ölkə arasında 65-ci (regional müqayisə üçün qeyd edək ki, Gürcüstan bu parametrdə 109 ölkə arasında 45-cidir), mətbuat azadlığına görə isə 109 ölkə arasında sonuncu yerdə olub¹².

¹² ERCAS İctimai Dürüslük İndeksi 2017.
<https://integrity-index.org/country-profile/?id=AZE&yr=2017>

4. OECD İstanbul Antikorrupsiya Tədbirləri Planı və Azərbaycan

“İstanbul Korrupsiyaya Qarşı Mübarizə Tədbirləri Planı” (*Istanbul Anti-Corruption Action Plan*), İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının (*OECD*) anti-korrupsiya şəbəkəsi çərçivəsində 2003-cü ildə formalaşdırılan Şərqi Avropa və Mərkəzi Asiya ölkələri üzrə tədqiqat yolu ilə nəzarət proqramıdır¹³. Bu tədbirlər planı korrupsiyaya qarşı mübarizə sahəsində aparılan islahatları ölkənin durumunun nəzərdən keçirilməsi və beynəlxalq standartlar ilə ən yaxşı təcrübəni dəstəkləyən tövsiyələrin həyata keçirilməsinin davamlı monitorinqi yolu ilə dəstəkləyir.

2004-2017-ci illərdə bu tədbirlər planı üzrə 4 monitorinq raundu tamamlanmışdır və Azərbaycanla bağlı monitorinq hesabatlarında olduqca mühüm məqamlar vardır¹⁴. 2016-cı ildə yayımlanan 4-cü round monitorinq hesabatında qeyd edilir ki, Azərbaycan 2013-cü ildə yayımlanan 3-cü round monitorinq hesabatında göstərilən 20 tövsiyədən 15-nin yerinə yetirilməsində tam və ya qismən uyğunsuzluq var¹⁵. Xüsusən dövlət satınalmaları,

¹³ OECD Istanbul Anti-Corruption Action Plan. 2019. <http://www.oecd.org/corruption/acn/istanbulactionplan/>

¹⁴ OECD Istanbul Anti-Corruption Action Plan for Armenia, Azerbaijan, Georgia, Kazakhstan, the Kyrgyz Republic, the Russian Federation, Tajikistan and Ukraine. Azerbaijan Monitoring Report October 2005. <http://www.oecd.org/countries/azerbaijan/37284436.pdf>

OECD Anti-Corruption Network for Eastern Europe and Central Asia. Istanbul Anti-Corruption Action Plan. Second Round of Monitoring. Azerbaijan Monitoring Report. 2010 <http://www.oecd.org/countries/azerbaijan/44996103.pdf>

OECD Anti-Corruption Network for Eastern Europe and Central Asia. Istanbul Anti-Corruption Action Plan. Third Round of Monitoring. Azerbaijan Monitoring Report. 2013 <http://www.oecd.org/corruption/acn/AZERBAIJANThirdRoundMonitoringReportENG.pdf>

¹⁵ OECD Anti-Corruption Network for Eastern Europe and Central Asia. 2016. Anti-Corruption Reforms in Azerbaijan. Fourth Round of Monitoring of the Istanbul Anti-Corruption Action Plan. (s.13) http://www.oecd.org/corruption/acn/Azerbaijan_Report.pdf

səhiyyə sistemi və məhkəmə-hüquq sistemindəki korrupsiya və vətəndaş cəmiyyətinin anti-korrupsiya siyasətində effektiv iştirak edə bilməməsi problemi vurğulanır. Korrupsiya meyilli sahələrdə effektiv mübarizə güclü siyasi iradə, davamlı siyasət və iştirakçılığın təmin edildiyi sağlam institusional mühit tələb edir.

İstanbul Korrupsiyaya Qarşı Mübarizə Tədbirləri Planının Azərbaycan üzrə 4-cü raund monitoring hesabatında önə çıxarılan problemlər:

- 1) Azərbaycan aydın məqsədləri, qrafiki, nəticə göstəriciləri, icrası üçün uyğun büdcəsi olan və sübutlara əsaslanan vahid anti-korrupsiya siyasətinə malik deyil. Hökumət müntəzəm olaraq korrupsiyanın vəziyyəti ilə bağlı tədqiqatları aparmır.
- 2) Mövcud korrupsiya riskləri və problemlər sisteməlik şəkildə təhlil olunmur və korrupsiyaya qarşı mübarizə tədbirlərinin təsirinin qiymətləndirilməsi tam aparılmır.
- 3) Proqresi nəzərdən keçirmək və vətəndaş cəmiyyətini cəlb etmək üçün, dövlət qurumlarının fəaliyyətinin monitoring və qiymətləndirmə mexanizmi yaradılmayıb.
- 4) Korrupsiyaya Qarşı Mübarizə üzrə Komissiyanın bir çox qanuni funksiyaları icra edilmir və görülən işlərdə korrupsiyaya qarşı mübarizə siyasətinin həyata keçirilməsi, monitoringi və korrupsiyanın qarşısının alınmasına az təsir göstərib. Komissiya katibliyinin funksiyaları, resursları və imkanları məhduddur.
- 5) Dövlət qulluğuna qəbul imtahanlarını həyata keçirən Dövlət İmtahan Mərkəzi daha əvvəl mövcud olmuş Dövlət Qulluğuna Qəbul Komissiyasının dövlət qulluğu siyasətinin forma-laşması, etik qaydaların icrası, məmurların və dövlət qulluğuna qəbul prosesinin performans qiymətləndirməsi kimi funksiyalarına sahib deyil.
- 6) Vəzifəli şəxslərin fəaliyyətində maraqlar toqquşmasının qarşısının alınması haqqında qanunvericiliyin qəbulu istiqamətində müəyyən işlər görülsə də, bunların icrası olduqca problemlidir.
- 7) Məhkəmə və prokurorluq orqanlarının siyasi müstəqilliyinin olmaması və buradakı ciddi korrupsiya risklərinin miqyası ilə bağlı ictimai fikir mövcuddur.

- 8) Media azadlığı və informasiya əlçatanlığı ilə bağlı problemlər anti-korrupsiya siyasətinin effektivini azaldır.

İstanbul Antikorrupsiya Tədbirləri Planının Azərbaycan üzrə 4-cü raund monitoring hesabatında yer alan bəzi önəmli təkliflər¹⁶:

- 9) Dövlət təşkilatlarında sektoral yanaşma tətbiq edilməklə daxili korrupsiya risklərinin qiymətləndirilməsi təşviq olunmalıdır.
- 10) Dövlət qulluğunun yüksək rəqəmlə siyasi vəzifələrinə şəffaf təyinatlar üçün qaydalar və ya ümumi prinsiplər hazırlanmalıdır.
- 11) Dövlət məmurlarının gəlir və əmlak bəyannamələrinin açıqlanmasını təmin etmək üçün bu bəyannamələr üçün zəruri formanın daha çox gecikmə olmadan hazırlanması.
- 12) Siyasi və peşəkar dövlət xidməti və ya məmurluğun hüquqi olaraq bir-birindən ayrılmasını təmin edən qanunverici aktların gecikmədən qəbul edilməsi.
- 13) Məhkəmə-Hüquq Şurasında (MHŞ) vətəndaş cəmiyyətinin və akademik təmsilçilərin iştirakının təmin edilməsi, Ali Məhkəmə və Appelyasiya Məhkəmələrinə hakimlərin siyasi müdaxilədən uzaq şəffaf təyini üçün kriteriyaların tətbiq edilməsi.
- 14) Hakimlərin hər il aktivləri, gəlirləri, maddi öhdəlikləri və aktivlərdən əldə etdikləri faizləri MHŞ-yə bəyan etməsini tələb etmək və bu bəyannamələri ictimaiyyətə açmaq.
- 15) Keçmiş prokurorlara əvvəl işlədikləri prokurorluq orqanları tərəfindən təqibə aparılan işlər üzrə hüquqi müşavirlik və ya vəkillik fəaliyyətini 2 il müddətində qadağan etmək. Prokurorların da gəlir və əmlak bəyannamələrini açıqlamasına nail olmaq.
- 16) Korrupsiya hallarını araşdıran prokurorların bank və maliyyə məlumatlarına sürətli və məxfi çıxış imkanlarını asanlaşdırmaq üçün lazımı tədbirlərin görülməsi.

¹⁶ OECD Anti-Corruption Network for Eastern Europe and Central Asia. 2016. Anti-Corruption Reforms in Azerbaijan. Fourth Round of Monitoring of the Istanbul Anti-Corruption Action Plan. (s.101-108) http://www.oecd.org/corruption/acn/Azerbaijan_Report.pdf

- 17) Parlament üzvlərinin və hakimlərin hüquqi toxunulmazlığının miqyasının azaldılması və bunun istintaqı əngəlləməsinə imkan verilməməsi.
- 18) Diffamasiya üzrə hüquqi cəzalarda “dekriminalaşdırma” tədbirləri görülməsi və bir sıra korrupsiya işləri üzrə araşdırmaçı jurnalist fəaliyyətinə imkanların açılması.
- 19) Dövlət satınalmalarında elektron platforma üzərindən tam şəffaflığın və satınalmaların monitorinqində vətəndaş cəmiyyətinin iştirakının təmin edilməsi.
- 20) Əmlakın müsadirə rejiminin effektivliyini, o cümlədən ələ keçirilən və müsadirə edilmiş əmlakın növü və miqdarı, habelə mülkiyyətinə dair dəqiq statistik məlumatların toplanması və bu zaman korrupsiya riskinin təhlil edilməsi ilə prosesi izləməyə davam etmək.
- 21) Təhsil üzrə dövlət xərclərinin nəzərdən keçirilməsi yolu ilə məktəblərə ayrılan dövlət maliyyəsinin keyfiyyətli təhsilin təmin edilməsi üçün adekvatlığını ortaya çıxarmaq¹⁷.

İstanbul Korrupsiyaya Qarşı Mübarizə Tədbirləri Planının Azərbaycan üzrə 4-cü raund monitorinq hesabatında yer alan 31 tövsiyyədən 15-də 2018-ci ilin İyul ayındakı OECD monitorinq görüşünə qədər heç bir ciddi irəliləyiş olmayıb¹⁸. Bu tövsiyyələr əsasən anti-korrupsiya siyasəti üzrə yeni sənədin təsdiqlənməsi, dövlət qulluğuna qəbul və məhkəmə hakimiyyəti ilə bağlı islahatları əhatə edir. İstanbul Korrupsiyaya Qarşı Mübarizə Tədbirləri Planının Azərbaycan üzrə monitorinq hesabatlarında dövlət maliyyə nəzarəti və audit fəaliyyəti üzrə də həm qanunvericilik, həm də praktikada ciddi problemlər və görülməli olan işlər qeyd edilib.

¹⁷ Monitorinq hesabatında səhiyyə sisteminin korrupsiya risklərindən bəhs edilsə də, tövsiyyələr arasında səhiyyə sahəsində korrupsiyanın azaldılması tövsiyyələri yer almayıb.

¹⁸ Istanbul Anti-Corruption Action Plan. Fourth Round of Monitoring. Azerbaijan Progress Update. 2018 (s.6) <https://www.oecd.org/corruption/acn/OECD-ACN-Azerbaijan-Progress-Update-2018-ENG.pdf>

5. GRECO-nun Azərbaycan üzrə hesabatları _____

Azərbaycanın 2004-cü ildən qoşulduğu Avropa Şurasının Korrupsiyaya qarşı Dövlətlər Qrupunun (GRECO) üçüncü və dördüncü raund dəyərləndirmələri çərçivəsində Azərbaycan üzrə ölkədəki sistemik korrupsiyaya diqqət çəkən yekun hesabatlar qəbul edilib. Bu hesabatlarda hakimiyyət qollarının bölgüsündəki problemlər; prezident və icra orqanlarının qanunvericilik, ədliyyə sistemi və Prokurorluq üzərindəki təsir gücü qeyd edilir. Parlamentdə effektiv müxalifətin olmaması korrupsiya ilə mübarizədə parlament nəzarətini məhdudlaşdıran faktor olaraq göstərilir. Media üzərindəki siyasi nəzarət, özünüsenzura və vətəndaş cəmiyyətinin zəiflədilməsi isə ictimai müzakirələri azaldıb¹⁹. GRECO hesabatlarında fəaliyyətində korrupsiyanın qarşısının alınması qiymətləndirilən deputat, hakim və prokurorların aktiv və gəlir üzrə bəyannamə açıqlanmaması sərt tənqid edilir. GRECO Azərbaycanı bu mühüm islahatın həyata keçirilməsinə və maraq toqquşması ilə bağlı prosesdə qanunvericilik prosesinin şəffaflığını təmin etmə

1	Deputatların əlavə fəaliyyətləri effektiv nəzarət obyektinə olsun	icra olunmayıb
2	Deputatlar üçün gəlir bəyannamələrinin forması müəyyənləşdirilsin və onlar üçün maliyyə xarakterli məlumatların təqdim olunması təmin edilsin	icra olunmayıb
3	Hakimlər üçün gəlir bəyannamələrinin forması müəyyənləşdirilsin və hakimlər barəsində maliyyə xarakterli məlumatların bəyan edilməsi rejimi tətbiq olunsun	icra olunmayıb
4	Cinayət işlərinin istintaqı zamanı prokurorluq orqanlarının fəaliyyətinə hər hansı bir müdaxilə aradan qaldırılması üçün Prokurorluq haqqında qanuna dəyişikliklər edilsin; bütün prokurorluq orqanlarının təşkil edilməsi, bağlanması və əsas təşkilatı strukturu qanunla müəyyən edilsin	icra olunmayıb

¹⁹ GRECO Azərbaycanda sistemik korrupsiyadan danışır. 13/04/2015

<https://www.azadliq.org/a/26952674.html?fbclid=IwAR31wizsCIQjiOn5hXjC4IV-jFqztB-C2Wq0oS-vRH-3peU1t9X21FN6wMU>

5	Prokurorluq orqanlarına bütün yüksək vəzifələrə vakansiyalar ictimaiyyətə açıq elan olunsun və ora giriş aydın, obyektiv və şəffaf meyarlar uyğun olsun	icra olunmayıb
6	Prokurorlar tərəfindən aktivlərin bəyan edilməsi qaydası müəyyən edilsin və aktivlərin bəyan edilməsinə dair müəyyən olunmuş qaydaya riayət edilməklə, həmin qaydanın icrasına nəzarət etmək üçün Baş Prokurorlukda struktur yaradılsın	icra olunmayıb

Hesabatda qeyd edilir ki, GRECO prezidentin prokurorluq orqanlarına birbaşa nəzarət etməsinin aradan qaldırılmaması, rəhbər vəzifələrə daha şəffaf və obyektiv meyarlar əsasında təyinatların həyata keçirilməməsi həllini gözləyən ciddi problemlərdir²⁰.

²⁰ GRECO. 2016. Fourth Evaluation Round. Azerbaijan Compliance Report. (p.20)
<https://www.coe.int/en/web/greco/evaluations/azerbaijan>

6. Şəffaflığın və korrupsiyanın qiymətləndirməsi

Hesabatın bu bölməsində “Şəffaflıq Azərbaycan” təşkilatı tərəfindən 2014-cü ildə hazırlanmış Milli Şəffaflıq Sistemi qiymətləndirməsinin metodologiyasına yaxın olan bir metodologiya istifadə olunur. Hesabat 4 sahəni əhatə edir və bunlar: (i) ədliyyə sistemi; (ii) sosial sahə; (iii) satınalmalar və (iv) sahibkarlıqdır.

6.1 Ədliyyə sistemi

Son illərdə Azərbaycan hüquq mühafizə orqanları tərəfindən bir sıra korrupsiya halları aşkarlanmaqdadır. Avropa Şurasının və Avropa İttifaqının işgəncələr və digər qəddar, qeyri-insani və alçaldıcı rəftar və ya cəzalara qarşı Komitəsi 2013-2017-ci illərdə Azərbaycanda yerləşən hüquq mühafizə orqanlarına baş çəkib. Bunun nəticəsində öz hesabatında qeyd edib ki, hüquq mühafizə orqanlarında zorakılıq və korrupsiya halları sistemik xarakter daşıyır və bir çox hallarda şikayətlərə baxılmır və qanunsuzluq törətmiş şəxslər cəzasız qalır.²¹

Komitə hesabatında qeyd edir ki, əməliyyat keçirən polis əməkdaşları tərəfindən şübhəli şəxslərə zorakılıq halları cinayəti boynuna almaq, məlumatlar vermək və ya rüşvət almaq məqsədi ilə tətbiq olunub. Komitənin zorakılığa dair aldığı şikayətlərdə vətəndaşlara yumruq, təpik, beysbol sopası, taxta çubuq, su ilə doldurulmuş plastik şüşə və ya qalın bir kitab ilə zərbələr vurulub. Həmçinin elektroşokerlərin istifadəsi və işgəncələrin digər daha şiddətli formalarına da məruz qalanlar olub.

²¹ Council of Europe News. (18 iyul 2018). Azerbaijan: torture, impunity and corruption in law enforcement remain systemic and widespread - new anti-torture committee publications. <https://www.coe.int/en/web/baku/-/azerbaijan-torture-impunity-and-corruption-in-law-enforcement-remain-systemic-and-widespread-new-anti-torture-committee-publications>

Əvvəlki illərdən fərqli olaraq 2017-ci ildə Dövlət Gömrük Komitəsinin, Dövlət Sərhəd Xidmətinin, Silahlı Qüvvələrin də işgəncə tətbiq etməsinə dair şikayətlər var. Lakin buna baxmayaraq Komitə son dövrlər Azərbaycan dövləti tərəfindən bu hesabatların açıqlanmasını müsbət hal kimi qeyd edir. Əgər bundan öncə bu hesabatlar konfidensial qalırdısa, dövlətin bu hesabatları dərc etməsi, Komitə tərəfindən dəyişikliyə cəhd kimi qiymətləndirilir.²²

Polis. Kiçik miqdarda rüşvətə dair və cinayətkarların cəzalanmasına dair mediada müxtəlif məlumatlarla rastlaşmaq olar. Məsələn, 2014-cü ilin aprel ayında vətəndaş ondan rüşvət tələb edən Göyçay rayon yol polisi idarəsinin rəisinin görüntülərini yayımlayıb.²³ Ertəsi gün alınan məlumata görə həmin polis işdən uzaqlaşdırılıb. Həmin ilin dekabr ayında Nəsimi Rayon Polis İdarəsinin Dövlət Yol Polisi Şöbəsinin (DYPS) əməkdaşı rüşvət aldığı üçün həbs olunub.²⁴ 2018-ci ilin oktyabr ayında Meydan TV-yə göndərilmiş video sujetdə yol polisinin rüşvət alması yenidən görüntülənib.²⁵

Həmçinin son illərdə bir neçə nəfər polis bölməsində işgəncəyə məruz qalaraq vəfat edib. Məsələn, 2018-ci ilin mart ayında Tovuz rayon Polis Şöbəsinə dindirilmə zamanı vətəndaş Tofiq Şükürovun işgəncəyə məruz qalaraq vəfat etməsi haqda xəbər yayılıb. Polis bölməsindən alınan rəsmi məlumata görə vətəndaş özünü bölmənin pəncərəsindən ataraq intihar edib²⁶.

2018-ci ilin sentyabr ayında isə vətəndaş Elmira Axundov Qazax rayon Polis Şöbəsinə dindirilmə üçün çağırılıb və şöbədə vəfat edib. Bu faktla bağlı Cinayət Məcəlləsinin

²² Council of Europe. (2018). Report to the Azerbaijani Government on the visit to Azerbaijan carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 23 to 30 October 2017. Səh. 4. <https://rm.coe.int/16808c5e46>

²³ Fakt xəbər. (07 aprel 2014) Azərbaycanda Polis Rüşvət alarkən görüntüləndi. http://www.faktxeber.com/News_h445475.html

²⁴ Müstəqil İnformasiya Agentliyi. (03 dekabr 2014). Bakıda polis rəisinin "adamı" olan zabit həbs olundu - Rüşvət. http://www.mia.az/w112948/Bak%C4%B1da_polis_r%C9%99isinin_yax%C4%B1n%C4%B1_olan_vol_polisi_h%C9%99bs_olundu_-_R%C3%BC%C5%9Fv%C9%99t/

²⁵ MeydanTV. (01 oktyabr 2018). Rüşvət alan polislər VS İlham Əliyev polis haqqında. <https://www.youtube.com/watch?v=ODveC9RM8QE>

²⁶ Mikroskop. (09 mart 2018). Polis özünü şöbədən atan şəxsə işgəncə verilməsini təkzib edib. <https://mikroskopmedia.com/2018/03/09/polis-ozunu-sob%C9%99d%C9%99n-atan-s%C9%99x-s%C9%99-ig%C9%99nc%C9%99-verilm%C9%99sini-t%C9%99kzib-edib/>

124.1 (ehtiyatsızlıqdan adam öldürmə) və 221.3-cü (xuliqanlıq, silahdan və ya silah qismində istifadə edilən əşyaları tətbiq etməklə törədildikdə) maddələri ilə cinayət işi başlanıb.²⁷

Lakin qeyd olunan cəzalandırmalar yalnız kiçik həcmdə olan korrupsiya halları zamanı baş verir. Böyük məbləğdə alınan rüşvətlər, həmçinin digər qanun pozuntuları nəinki araşdırılmır, onları araşdıran jurnalistlər özləri hüquq-mühafizə orqanlarının qurbanına çevrilir və həbs olunur.²⁸ Həmçinin qeyd etmək lazımdır ki, bu jurnalistlərin və digər ictimai aktiv gənclərin hüquq mühafizə

2018-ci ilin may ayında Azərbaycanda Demokratik Cümhuriyyətin 100 illiyini qeyd etmək üçün REAL partiyası və bir sıra ictimai fəallar birlikdə şəhərin mərkəzində yürüş təşkil ediblər. Yürüşdən dərhal sonra tədbirin əsas təşkilatçılarından olan REAL Partiyası Məclisinin sədri Azər Qasımlı 30 sutka müddətinə və REAL Məclis üzvlərindən Elmin Həmzəyev, Nəriman İsmayıl və Ərəstun Əlizadə, Anar Məmmədov 10, 25 və ya 30 sutka müddətinə inzibati həbs olunublar.²⁹ Azər Qasımlıya 30 sutka inzibati həbs “Polis işçisinin qanuni tələbinə qəsdən tabe olmama” maddəsi ilə verilsə də, əsl səbəbin siyasi sifariş olduğu Daxili İşlər Nazirliyinin açıqlamasından məlum olur. Daxili İşlər Nazirliyi mətbuat xidmətinin rəis müavini Orxan Mansurzadə, Nazirliyə “REAL” üzvlərinin həbsi ilə bağlı ünvanlanmış şikayətə cavabında bildirib ki, saxlanılan şəxslər məhz qanunsuz yürüş keçirdikləri üçün barələrində İnzibati Xətalər Məcəlləsinin müvafiq maddələrinə uyğun olaraq protokollar tərtib edilib və məhkəmələr tərəfindən inzibati həbs cəzaları alıblar.³⁰

²⁷ Mikroskop. (28 sentyabr 2018). Qazaxda polis bölməsində ölən sakinə görə bir polis saxlanılıb. <https://mikroskopmedia.com/2018/09/28/qazaxda-polis-bolm%C9%99sind%C9%99-ol%C9%99n-sakin%C9%99-gor%C9%99-bir-polis-saxlanilib/>

²⁸ Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). Anti-Corruption Reforms in AZERBAIJAN. Fourth Round of Monitoring of the Istanbul Anti Corruption Action Plan 2016. Səh. 57-58. <http://www.oecd.org/corruption/anti-bribery/OECD-ACN-Azerbaijan-Round-4-Monitoring-Report-ENG.pdf>

²⁹ Mikroskop. (08 iyun 2018). Daha bir REAL üzvünə 10 sutka həbs cəzası verildi. <https://mikroskopmedia.com/2018/06/08/daha-bir-real-uzvun%C9%99-10-sutka-h%C9%99bs-c%C9%99zasi-verildi/>

³⁰ Mikroskop. (06 iyun 2018). DİN vətəndaş cəmiyyəti fəallarının müraciətinə cavab Verdi: “Tamamilə məntiqsiz və məsuliyyətsiz yanaşmadır”. <https://mikroskopmedia.com/2018/06/06/din-v%C9%99t%C9%99ndas-c%C9%99miyy%C9%99ti-f%C9%99allarinin-muraci%C9%99tin%C9%99-cavab-verdi-tamamil%C9%99-m%C9%99ntiqsiz-v%C9%99-m%C9%99suliy%C9%99tsiz-yanasmadir/>

2018-ci ilin noyabr ayında isə Milli Dirçəliş günü ilə əlaqədar AXCP Şəhidlər Xiyabanını ziyarət etdiyi zaman AXCP sədri Əli Kərimli və 50-dən çox fəal saxlanılaraq Səbail Rayon polis idarəsinə aparılıb. Əli Kərimli və daha 11 nəfər İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 513.1 və 513.2 maddələri ilə ittiham olunub.³¹

Prokurorluq. Azərbaycan Respublikasının Prokurorluq fəaliyyəti Konstitusiya ilə bərabər “Prokurorluq haqqında” qanun, Cinayət-Prosessual Məcəlləsi ilə də tənzimlənilir. Bu qanunlara əsasən Prokurorluq xidməti içərisində iyerarxik əlaqələr mövcuddur. Prokurorluq aşağı prokurorların yuxarı prokurora tabeçiliyi əsasında fəaliyyət göstərir: prokurorun fəaliyyətinə və təşkilati məsələlərə dair yuxarı prokurorun göstərişlərinin icrası aşağı prokurorlar üçün məcburiyyətdir. Aşağı prokurorların qərar və aktları yuxarı prokurorlar tərəfindən ləğv edilə, geri götürülə, dəyişdirilə, yaxud başqa qərar və aktlarla əvəz oluna bilər. Aşağı prokurorlar, yaxud prokurorluğun digər işçiləri yuxarı prokurorun bütün qanuni tələblərini və göstərişlərini icra etməyə bərludurlar.³²

Bu da öz növbəsində, prokurorların müstəqil fəaliyyət göstərməsinə maneələr törədir. Həmçinin OECD-in hesabatında deyilir ki, monitoring üçün həyata keçirilən səfərlər zamanı müşahidəçilərin aldığı məlumata görə, yuxarı prokurorlar aşağı prokurorlara daha çox şifahi şəkildə təlimatlar verir.³³ Bu da öz növbəsində şəffaflığın pozulması ilə nəticələnir. Həmçinin, “Prokurorluq haqqında” qanuna əsasən, Prokurorluq orqanları həm cinayət işlərinin başlanılması və istintaqın aparılması, həm də dövlət ittihamçısı qismində məhkəmədə iştirak edir.³⁴ Nəzərə alsaq ki, istintaq və dövlət ittihamı eyni orqan, habelə, eyni şəxs tərəfindən aparılır, nəticədə maraqların toqquşması qaçınılmaz hala çevrilir.

Hazırda Azərbaycanda ədliyyə sistemi daxil olmaqla bütünlükdə dövlət qulluğuna qəbul olunmaq üçün imtahanları təşkil edən Dövlət İmtahan Mərkəzi fəaliyyət göstərir. Lakin OECD-nin hesabatına əsasən bu imtahan yalnız aşağı vəzifələri əhatə edir və yuxarı

³¹ Meydan TV. (19 noyabr 2018). Ali Karimli and other activists fined and released, three sentenced to prison. <https://www.meydan.tv/en/site/news/31502/>

³² Prokurorluq haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu. (7 dekabr 1999). Maddə 16, 21, 27, 28. <http://www.e-qanun.az/framework/5229>

³³ Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). Anti-Corruption Reforms in AZERBAIJAN. Fourth Round of Monitoring of the Istanbul Anti Corruption Action Plan 2016. Səh. 50. <http://www.oecd.org/corruption/anti-bribery/OECD-ACN-Azerbaijan-Round-4-Monitoring-Report-ENG.pdf>

³⁴ Prokurorluq haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu. (7 dekabr 1999). Maddə 4. <http://www.e-qanun.az/framework/5229>

vəzifələrə təyinat dövlət qurumunun daxilində həll olunur.³⁵ Yüksək və orta səviyyəli vəzifələrə dair vakant yerlər elan olunmur. Həmin vəzifələrə şəxsləri Baş Prokuror təyin edir.³⁶ Ərazi və ixtisaslaşmış prokurorları da Konstitusiyaya görə Baş Prokuror təyin edir.³⁷

Həmçinin dövlət qurumlarının daxili nizamnamələrinə və prosedurlara, etik qaydalara riayət olunmasına, vəzifələrin icrasının qiymətləndirilməsinə nəzarət Dövlət İmtahan Mərkəzinə aid deyil.³⁸ Həmçinin Prokurorluq Haqqında qanuna əsasən Baş Prokuror prokurorluğun fəaliyyəti haqqında, Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə və Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə məlumat verməlidir.³⁹ Lakin bu hesabatlar və müzakirələr qeyri şəffaf və ictimaiyyət üçün qapalı aparılır. 2015-ci ilin dekabr ayında Zərdab rayon Prokurorluğunun müstəntiqi ölkədə baş verən qanunsuzluqlara görə vəzifədən istefa edərək bu barədə mediaya məlumat verib. Bu müsahibədən dərhal sonra o həbs olunub və Baş Prokurorluq tərəfindən onun vəzifədən xaric olması haqqında məlumat verilib. Onun barəsində Cinayət Məcəlləsinin 311-ci (rüşvət alma) maddəsi ilə cinayət işi başlanıb. Rüfət Səfərovun sözlərinə görə, ona Prokurorluq orqanları tərəfindən ona məlumat göndəriblər ki, o öz sözlərinə görə üzr istəsin və iqtidarda olan Yeni Azərbaycan Partiyasına üzv olsun⁴⁰. Qeyd etmək lazımdır ki, Prokurorluq haqqında Azərbaycan Respublikasının qanununa görə prokurorluğun müstəntiqi siyasi partiyalara üzv ola bilməz.⁴¹

Məhkəmə. Bütün beynəlxalq hesabatlarla əsasən Azərbaycan məhkəmələrində kor-

³⁵ Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). Anti-Corruption Reforms in AZERBAIJAN. Fourth Round of Monitoring of the Istanbul Anti Corruption Action Plan 2016. Səh. 50. <http://www.oecd.org/corruption/anti-bribery/OECD-ACN-Azerbaijan-Round-4-Monitoring-Report-ENG.pdf>

³⁶ Helsinki Foundation for Human Rights. (September 2016). The Functioning of the Judicial System in Azerbaijan and its Impact on the Right to a Fair Trial of Human Rights Defenders. Səh. 13. http://www.hfhr.pl/wp-content/uploads/2016/09/Azerbaijan_judiciary.pdf

³⁷ Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Maddə 133. http://www.azerbaijan.az/portal/General/Constitution/doc/constitution_a.pdf

³⁸ Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). Anti-Corruption Reforms in AZERBAIJAN. Fourth Round of Monitoring of the Istanbul Anti Corruption Action Plan 2016. Səh. 6. <http://www.oecd.org/corruption/anti-bribery/OECD-ACN-Azerbaijan-Round-4-Monitoring-Report-ENG.pdf>

³⁹ Prokurorluq haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu. (7 dekabr 1999). Maddə 43, 44. <http://www.e-qanun.az/framework/5229>

⁴⁰ Institute for Reporters' Freedom and Safety (IRFS). (4 may 2016). House Arrest of Former Investigator Rufat Safarov Extended for Three Months. <https://www.irfs.org/news-feed/house-arrest-of-former-investigator-rufat-safarov-extended-for-three-months/>

⁴¹ Prokurorluq haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu. (7 dekabr 1999). Maddə 30. <http://www.e-qanun.az/framework/5229>

rupsiyanın geniş yayıldığı qeyd edilir. ABŞ Dövlət Departamentinin Azərbaycanda İnsan Haqqlarına dair hesabatı görə vətəndaşların çoxu Azərbaycan məhkəmələrinə güvənmir.⁴²

2018-ci ilin oktyabr ayında Məhkəmə Hüquq Şurası rəsmi saytında verdiyi məlumata görə korrupsiyaya şərait yaradan hallara görə 7 hakim cəzalandırılıb.⁴³ Lakin hakimlərin cəzalandırılması ilk baxışdan müsbət hal kimi görünərsə də, qanunvecilikdə olan boşluqlar bu cəzalandırılmalara kölgə salır. Çünki ədliyyə sistemində olan korrupsiya özü özlüyündə digər sahələrdə korrupsiya halına bir başa səbəbdir.⁴⁴

Azərbaycanda məhkəmə hakimiyyətinə nəzarəti Məhkəmə-Hüquq Şurası yerinə yetirir və Məhkəmə-Hüquq Şurasına sədrlik edən şəxs olan Fikrət Məmmədov, həmçinin, ədliyyə naziri olaraq fəaliyyət göstərir. Bir sözlə, məhkəmə hakimiyyətinə icra hakimiyyəti nəzarət edir və bu da öz növbəsində məhkəmələrin müstəqil fəaliyyətinə maneə törədir.

orqanları ilə ilk təması onların naməlum şəxslər tərəfindən qaçırılması ilə baş tutur.

Azərbaycan Respublikası İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkilinin (Ombudsmanın) illik fəaliyyət məruzələrində korrupsiya halları ilə bağlı daxil olan müraciətlərə də toxunulur. 2012-ci il üzrə illik məruzədə qeyd edilir ki, 2010-2012-ci illərdə məhkəmə sistemində korrupsiya, süründürməçilik və digər qanun pozuntuları üzrə 3 il ərzində 52 hakim barədə intizam icraatları başlanılıb, 5 nəfərin səlahiyyətlərinə vaxtından əvvəl xitam verilib. 2015-ci il üzrə illik məruzədə qeyd edilir ki, korrupsiya halların aradan qaldırılması üzrə Məhkəmə-Hüquq Şurası tərəfindən 200-dək hakim barədə intizam icraatı başlanılıb, kobud qanun pozuntularına görə isə 70-dən çox hakim məhkəmə sistemindən kənarlaşdırılıb⁴⁵.

⁴² United States Department of State. Bureau of Democracy, Human Rights and Labor. (2017). Azerbaijan Country Report on Human Rights Practices. <https://www.state.gov/documents/organization/277385.pdf>

⁴³ BBC. (9 oktyabr 2019) Məhkəmə-Hüquq Şurası: "7 hakim cəzalandırılıb". <https://www.bbc.com/azeri/azerbaijan-45799879>

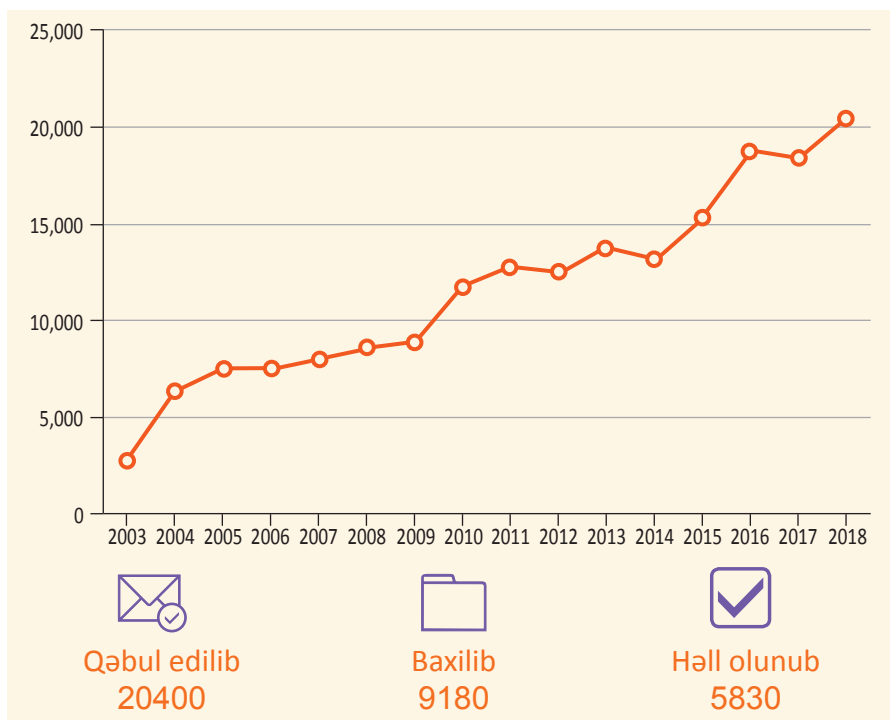
⁴⁴ Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Maddə 7. http://www.azerbaijan.az/portal/General/Constitution/doc/constitution_a.pdf

⁴⁵ Azərbaycan Respublikası İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkilinin (Ombudsmanın) illik məruzələri. <http://www.ombudsman.gov.az/az/view/pages/59>

Ombudsmanın 2018-ci il üzrə illik məruzəsində qeyd edilir ki, “daxil olmuş və korrupsiya hallarının öz əksini tapdığı müraciətlər Baş Prokurorluğa göndərilib. Rəsmi məlumata əsasən, 2018-ci ildə Baş Prokurorluq tərəfindən aparılmış xidməti yoxlamaların nəticəsi üzrə müxtəlif nöqsan və çatışmazlıqlara yol verdiklərinə görə 31 prokurorluq işçisi intizam məsuliyyətinə cəlb edilib”⁴⁶.

Bütövlükdə son 15 ildə (2003-2018) Ombudsmana edilən müraciətlərin sayı 5 dəfədən çox artaraq 3700-dən 20400-ə çatıb ki, bunların içində də korrupsiya ilə bağlı müraciətlər də hər il mütəmadi olaraq yer almaqdadır.

Diagram 2. Ombudsmana müraciətlərin sayı.

Mənbə: <http://www.ombudsman.gov.az>

⁴⁶ Azərbaycanca insan hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi və müdafiəsinin vəziyyəti haqqında. Azərbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkilinin (Ombudsmanın) 2018-ci il üzrə illik məruzəsi. Bakı. 2019. (s.20) <http://www.ombudsman.gov.az/az/view/pages/59>

Azərbaycan Vəkillər Kollegiyası. Ədliyyə sistemindəki problemlər Vəkillər Kollegiyasından da yan keçməyib. 2017-ci ildə nümayəndəlik institutunun ləğvi ilə bu problemlər daha da rüb. Artıq bir ildən çoxdur ki, bütün məhkəmə işlərində fiziki şəxsləri yalnız Vəkillər Kollegiyasının üzvü olan hüquqşünaslar təmsil edə bilər.

Hal hazırda 1000-dən çox vəkillər kollegiyasının üzvü olsa da, əhəlinin sayına görə yenə də vəkil çatışmazlığı yaşanır və buna görə hazırki vəkillərin yükü artır. Digər problem isə aztəminatlı vətəndaşların vəkillik xidmətindən istifadə etməsində yaranıb. Vəkillər Kollegiyasının sədri Anar Bağırovun sözlərinə görə mülki işlər üçün ödənişsiz vəkil nəzərdə tutulmasa da aztəminatlı vətəndaşlar üçün vəkillərdən xahiş olunur ki, könüllü şəkildə onların hüquqlarını qorusunlar⁴⁷. Lakin bu fakt özü özlüyündə Vəkillər Kollegiyası tərəfindən korrupsiya hallarının baş verməsinə gətirib çıxara bilər.

Vəkillər Kollegiyası qanunvericiliyə görə qeyri-dövlət, müstəqil, özünü idarə edən orqandır.⁴⁸ Lakin buna baxmayaraq, vəkillərin fəaliyyətinin məhdud olunmasına və xitam verilməsinə dair qərarlar Daxili İşlər Nazirliyinin, Baş Prokurorluğun və Ədliyyə Nazirliyinin müraciətləri əsasında baş verir. Və son illərdə 10-dan çox vəkilin fəaliyyətinə məhdudiyət qoyulub və ya xitam verilib. Fəaliyyətlərinə məhdudiyət qoyulan və ya xitam verilən vəkillərin öz sözlərinə görə, bu siyasi məhbus sayılan şəxslərin müdafiəsi ilə bağlıdır.⁴⁹

Ümumiyyətlə, hüquq mühafizə orqanları tərəfindən siyasi sifarişlərin yerinə yetirilməsi də davam etməkdədir və hakimiyyətə siyasi təhlükə kimi görünən hər kəs hüquq müdafiə orqanları tərəfindən müxtəlif maddələrlə ittiham olunur və hakimlər tərəfindən cəzalandırılır.

6.2 Sosial sahə

Son illər müxtəlif beynəlxalq və yerli təşkilatların hesabatlarında Azərbaycanın təh-

⁴⁷ Azadlıq Radiosu. (26 oktyabr 2018) Anar Bağırov: "50 min nəfərə 2-3 vəkil düşür". <https://174471.info/b/https://www.azadliq.org/a/anar-ba%C4%9F%C4%B1rov-50-min-n%C9%99f%C9%99r%C9%99-2-3-v%C9%99kil-d%C3%BC%C5%9F%C3%BCr-/29565420.html>

⁴⁸ Vəkillər və vəkillik haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. (1999) http://www.e-qanun.az/alpdata/framework/data/0/f_257.htm

⁴⁹ Azadlıq Radiosu. (30 oktyabr 2018) İki vəkilin fəaliyyəti dayandırılıb. <https://174471.info/b/https://www.azadliq.org/a/29573131.html>

sil və səhiyyə sistemi olduqca mənfi qiymətləndirilməyə davam edir. Ən çox tənqid olunan məsələlər isə ümumilikdə təhsilin, müəllimlərin və dərslərlərin keyfiyyəti və geniş yayılmış rüşvət hallarıdır. Dünya Bankının “Dünya İnkişaf İndikatorları 2017” hesabatında Azərbaycan müvafiq göstəricilər əsasında təhsil və səhiyyə sahəsində rüşvət hallarının geniş yayıldığı ölkə kimi göstərilir. Keçirilən sorğuda hər 10 adamdan 9-u rüşvət verdiyini deyib.⁵⁰

Təhsil. Azərbaycanda orta məktəb təhsili ali məktəbə qəbul imtahanını vermək üçün yetərli deyil və 90-ci illərin əvvəllərindən bu yana hələ də şagirdlər son siniflərdə özəl repetitorlar yanına getməyə məcbur qalırlar.⁵¹ Təhsil eksperti Nadir İsrailov bu problemləri əmək haqqlarının aşağı olması, qeyri effektiv idarəetmə və müəllimlərin hazırlığı ilə əlaqələndirib.⁵²

2015-ci ildən başlayaraq Azərbaycanda müəllimlərin diaqnostik qiymətləndirmə imtahanlarının keçirilməsinə start verilib. Lakin bu qiymətləndirmə də yeni rüşvət səbəbləri və halları yaradıb. Bəzi məktəblərdə direktorlar uğursuz nəticə göstərən müəllimlərdən rüşvət alaraq onları xadimə, yaxud digər texniki işçi kimi məktəbdə saxlayır və başqa şəxslərin adından dərslər buraxırlar.

2018-ci ilin may ayında Astaradakı orta məktəbdə ingilis dili müəllimi Fuad Mehraliyev işlədiyi məktəbdə rüşvət faktı ilə bağlı Təhsil Nazirliyinə şikayət edib. O bildirib ki, məktəb dövlət tərəfindən təmir olunsa da, məktəbdə təmir üçün hər ay 5 manatdan pul yığılır.⁵³ Oktyabr ayında onu şikayətlərinə görə polis idarəsinə çağırıblar. Polis idarəsinə getməkdən imtina edən Fuad Mehraliyevi zorla polisə oradan isə ruhi xəstəxanaya aparıblar. Bir aya yaxın ruhi xəstəxanada qaldıqdan sonra müəllim işlədiyi məktəbdən çıxarılıb.⁵⁴

2018-ci ilin may ayında, həmçinin, sabiq təhsil naziri Mikyıl Cabbarov barədə də şikayət

⁵⁰ A World Bank Group Flagship Report. (2017). World Development Report. Governance and the Law. Səh. 177. https://www.worldbank.org/en/publication/wdr2017?cid=ECA_FB_ECA_EN_EXT

⁵¹ ЭХО. (05 may 2018). Образование в Азербайджане: Больше учиться и меньше знать. <http://ru.echo.az/?p=69833>

⁵² AzPolitika. (05 oktyabr 2017). Müəllim ictimai qınaq obyektinə ola bilməz! <http://azpolitika.info/?p=359870>

⁵³ BBC. (15 may 2018). Astarada ingilis dili müəllimi “təhsildə rüşvətə” etiraz edir. <https://www.bbc.com/azeri/azerbaijan-44123688>

⁵⁴ Meydan TV. (26 oktyabr 2018). Müəllim: Rüşvətə qarşı çıxdım, direktor məni dəliyanaya saldırdı. <https://www.meydan.tv/az/site/opinion/31132/>

olunub. Fazil Gülverdiyev şikayətində qeyd edir ki, məktəb direktoru vəzifəsinə təyin olunmasına baxmayaraq, Lənkəran şəhər Təhsil şöbəsinə rüsvət vermədiyi üçün məcburi olaraq istefa ərizəsi yazaraq vəzifəsindən uzaqlaşdırılıb. Faiz Gülverdiyevin sözlərinə görə o, 2016-cı ildə keçirilən direktorların iş qəbulu imtahanında yüksək bal toplayaraq sabiq təhsil naziri Mikayıl Cabbarovun əmri ilə Lənkəran rayonu Tükəvilə kənd tam orta məktəbinə direktor təyin olunub.

Lakin sonra Lənkəran şəhər Təhsil şöbəsinin sabiq müdiri Şəhanə Əhmədova ondan 7 min manat pul verilməsini tələb edib və bu pulu müvafiq icra orqanlarına çatdıracağını bildirib. Əks halda nazirin onunla bağlı verdiyi əmrin geri götürüləcəyini deyib. Vətəndaş həmin vəsaiti verməsinə baxmayaraq, bir neçə ay sonra yenidən məktəbdə sıxışdırılıb və məcbur ərizə yazaraq işdən çıxıb. Fazil Gülverdiyevin sözlərinə görə, o, məsələ ilə bağlı Baş Prokurorluğa müraciət edib, lakin rüsvət verdiyini sübut edə bilmədiyi üçün iş bağlanılıb. O, həmçinin qeyd edib ki, onlar müəllimlərin maaşları hesabına, hər ay təhsil şöbəsinə 199 manat rüsvət göndərirlər.⁵⁵

Bakı Kompüter Kollecinin tələbəsi Korrupsiyaya qarşı Mübarizə Baş İdarəsinə həmin kollecin şöbə müdiri Ələddin Səfərovun rüsvət alması ilə bağlı şikayət edib. Şikayətdə qeyd edilib ki, Ələddin Səfərov qış imtahan sessiyası zamanı imtahanlardan müvəffəq qiymətlər alması üçün kollecin tələbəsindən 150 manat rüsvət tələb edib. 27 yanvar 2015-ci il tarixdə 120 manat məbləğində rüsvəti xidməti otağında alarkən cinayət başında yaxalanması faktına görə cinayət işi başlanıb və məhkəmənin qərarı ilə barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilib.⁵⁶

2016-cı ildə Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetində rüsvət əməliyyatı keçirilib və 9 nəfər müəllimin tələbələrədən ümumilikdə 620 min manat rüsvət alması faktının üstü açılıb.⁵⁷

Digər səs salan rüsvət faktı isə Bakı Dövlət Universitetində baş verib. 2017-ci ildə İlahiyyat fakültəsinin 4-cü kurs tələbəsi Zəka Mırağayev dekan müavini Nigar İsmayılzadənin qanunsuz hərəkətlərinə görə şikayət edib. Z.Mırağayev məhkəmədə

⁵⁵ Unikal. (30 may 2018). Mikayıl Cabbarovun təyin etdiyi direktor vəzifəsindən istefa verdi – Rüsvət tələbinə görə. (FOTO-FAKT) <http://www.unikal.org/w183200.html>

⁵⁶ ATV. (28 yanvar 2015). Bakıda müəllim rüsvət üstündə həbs edildi. <http://atv.az/news/social/13382-bakida-muellim-rusvet-ustunde-hebs-edildi>

⁵⁷ BBC. (25 iyul 2016). Mətbuat icmal: "İqtisad Universitetində rüsvət əməliyyatı". https://www.bbc.com/azeri/azerbaijan/2016/07/160725_azeri_press

bildirib ki, dərəcə gəlməyən və bu səbəbdən imtahanda iştirak hüququnu itirən bir tələbəni imtahana buraxmaq üçün dekan müavini bütövlükdə jurnalı dəyişdirib. İttihama görə həmin tələbə Nigar İsmayılzadəyə 500 manat rüşvət verib.⁵⁸

2018-ci ilin noyabr ayında, Bakı Dövlət Universitetinin rektoru Abel Məhərrəmov Prezidentin sərəncamı ilə rektorluq vəzifəsindən kənarlaşdırılıb. Abel Məhərrəmov 1999-cu ildən bəri Bakı Dövlət Universitetinin rektoru olaraq fəaliyyət göstərirdi. Onun bu vəzifədən uzaqlaşdırılması isə böyük bir qalmaqla və müşahidə olundu. “Müsavat” qəzetinin yaydığı məlumatda iddia edildiyinə görə, Abel Məhərrəmovun şərab biznesi ilə əlaqədar İspaniya səfərində Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinin sədri, Şeyxülislam Allahşükür Paşazadənin qudası Əli Evsen adlı iş adamı ilə mübahisəsi baş verib. Bu hadisədən dərhal sonra Abel Məhərrəmov BDU-nun rektoru vəzifəsindən azad edilib.⁵⁹

Son illərdə, dövlət ali təhsil ocaqlarında rüşvətin azaldılmasına dair heç bir müsbət addım atılmayıb. Lakin bununla yanaşı bir neçə daha üstün standartlara uyğun və korrupsiyadan azad özəl universitetlər açılıb. Bir neçə nümunəvi məktəb və universitet isə əksinə bağlanılıb. Məsələn, ölkədəki nümunəvi məktəblər kimi fəaliyyət göstərən Fəthullah Gülənə aid liseylər və Qafqaz Universiteti Türk hökumətinin təzyiqi nəticəsində ya bağlanılıb, ya da adı və idarəçiliyi dəyişdirilib.

2015 və 2016-cı illərdə Azərbaycanda təhsil və tədqiqata ÜDM-in müvafiq olaraq 3.1%-i və 3.2%-i qədər vəsait xərclənmişdir. Araşdırmalar sahəsi isə iqtisadiyyatın az inkişaf etmiş sahəsi olaraq qalır. 2016-cı ilin sonunda maliyyə naziri maliyyə böhranı səbəbindən tədqiqat və təhsil üçün dövlət büdcəsinin daha da azaldılacağını qeyd edib.⁶⁰ Son illərdə təhsil sahəsinə dövlət xərclərinin ümumi məbləği artsa da təhsilə xərclərinin ÜDM-də payı azalıb.

2018-ci ildə təhsil xərcləri 2017-ci ilə nisbətən 210.3 milyon manat⁶¹, 2019-cu il üçün

⁵⁸ Azadlıq Radiosu. (21 iyun 2017). BDU-da rüşvət qalmaqlı: məhkəmədə səfirin bacısına suçlama <https://174471.info/b/https://www.azadliq.org/a/bdu-rusvet/28570350.html>

⁵⁹ Müsavat. (15 noyabr 2018). Abel Məhərrəmov özünü necə yandırdı - prezident rektoru bu səbəbdən qovdu? http://musavat.com/news/abel-meherremov-ozunu-nece-yandirdi-prezident-rektoru-bu-sebbeden-qovdu-sensasiya_570717.html

⁶⁰ BTI Project. (2018). Azerbaijan Country Report. Səh. 33. https://www.bti-project.org/fileadmin/files/BTI/Downloads/Reports/2018/pdf/BTI_2018_Azerbaijan.pdf

⁶¹ Azərbaycan Respublikasının 2018-cu ilin dövlət və icmal büdcələri üzrə layihələrin təqdimatı, səh.26 <http://www.maliyye.gov.az/scripts/pdfs/web/viewer.html?file=/uploads/static-pages/files/5aed91215e85a.pdf>

təhsilə ayrılan vəsait isə 2018-ci ilə nisbətən 230.6 milyon artıb.⁶² Lakin təhsil xərclərinin dövlət büdcəsi xərclərində xüsusi çəkisi 10.4 faizdən⁶³ 9.2 faizə düşmüşdür⁶⁴. Həmçinin təhsil sahəsində maraqlı hadisələrdən biri də 2014-ci ildən yaradılaraq fəaliyyət göstərən “Sabah” qrupları olub. Azərbaycan dövləti fəaliyyət göstərən universitetlərdə keyfiyyəti artırma bilmədiyi üçün, həmin universitetlərin nəzdində nisbətən daha keyfiyyətli təhsil verən qruplar yaradıb. Keyfiyyətsiz təhsil verən həmin universitetlər isə eyniyə fəaliyyətinə davam edir.

Səhiyyə. Təhsil sistemində olan problemlər səhiyyə sistemində də eyni ilə mövcuddur. Həkimlərin qeyri peşəkarlığı və icbari sığorta sisteminin olmaması, keyfiyyətsiz müalicələrlə və çoxsaylı rüşvət halları ilə nəticələnir. Ekspert Samir Əliyev qeyd edib ki, “Azərbaycanda xəstəxanaların pulsuz xidmət göstərdiyi vurğulansa da, əslində xidmətlər pulludur. Qeyri-rəsmi ödənişlər olur”.⁶⁶

Ekspertin sözlərini müxtəlif şikayətlər də təsdiqləyir. Məsələn, 2016-cı ildə Yevlax şəhər sakini Leyla Əsgərova ginekoloji problemlərini aradan qaldırmağı Yevlaxdakı həkimlərə etibar etməyib və paytaxta gəlib. Sonra isə Bakıda 9 saylı qadın məsləhətxanasına müraciət edib. Leyla Əsgərovanın sözlərinə görə dövlət qadın məsləhətxanasında ultrasəs müayinəsi (UZİ) üçün 10 manat alırlar. Akademik Cavadzadə adına Respublika Klinik Uroloji Xəstəxanasından şikayət edən vətəndaş Əli Səfərov Azadlıq Radiosuna bildirib ki, ultrasəs müayinəsindən keçmək 10-15 manata başa gəlir.⁶⁷

Vətəndaş Qorxmaz Əliyev isə atasının Milli Onkologiya Mərkəzində kimyəvi terapiya

⁶² Azərbaycan Respublikasının 2019-cu ilin dövlət və icmal büdcələri üzrə layihələrin təqdimatı, səh. 32. <http://www.maliyye.gov.az/scripts/pdfjs/web/viewer.html?file=/uploads/static-pages/files/5bd-816166dc9b.pdf>

⁶³ Azərbaycan Respublikasının 2017-cu ilin dövlət və icmal büdcələri üzrə layihələrin təqdimatı, səh. 34 <http://www.maliyye.gov.az/scripts/pdfjs/web/viewer.html?file=/uploads/static-pages/files/5aed914a851f3.pdf>

⁶⁴ Azərbaycan Respublikasının 2019-cu ilin dövlət və icmal büdcələri üzrə layihələrin təqdimatı, səh. 32 <http://www.maliyye.gov.az/scripts/pdfjs/web/viewer.html?file=/uploads/static-pages/files/5bd-816166dc9b.pdf>

⁶⁵ ARAZ. (02 dekabr 2018). Təhsilə ayrılan büdcə vəsaitlərini mənimsəyirlər: investisiya xərcləri artırılrsa da, şəffaflıq təmin edilmir. <http://araz.az/index.php/zhuend-m/5461-t-hsil-ayr-lan-bueddz-v-saitl-rini-m-nims-yirl-r-investisiya-kh-rdzl-ri-art-r-lsa-da-s-ffafli-g-t-min-edilmir>

⁶⁶ Azadlıq Radiosu. (27 oktyabr 2016). Sağlamlıq bahasına büdcəni yüngülləşdirmək. <https://174471.info/b/https://www.azadliq.org/a/28077791.html>

⁶⁷ Azadlıq Radiosu. (04 noyabr 2016). Xəstənin pul kisəsi tükənsə də, özü sağalmır. <https://174471.info/b/https://www.azadliq.org/a/xestexana-mualice-korrupsiya/28097005.html>

seansına tələb olunan pulu vermədiyinə görə oradan qovulduğu haqqında şikayət edib. O həkimlərlə mübahisələrinin səs yazısını da Azadlıq Radiosu-na təqdim edib. Səs yazısında həkimlər ona “hamıya necə, sənə də elə” deyib pulsuz müayinənin mümkünsüzlüyünü bildirirlər. Şikayətlərlə bağlı qaynar xətlərə, xəstəxanaların baş həkimlərinə müraciətlər olunduğu zaman həkimlər bu faktları danırırlar və xidmətlərin tamamilə pulsuz olduğunu deyirlər.

Azərbaycan qanunvericiliyində, təqaüd, xəstəlik, əlillik, işsizlik təzminatları ilə bağlı müddəalar mövcud olmağına baxmayaraq, sosial sahədə hələ də problemlər mövcuddur. Hətta elektron hökumət sayəsində xidmətlərin şəffaflaşması və ASAN xidmətin fəaliyyəti də bu problemləri aradan qaldırmağa yetərli deyil, çünki əsas maneə maliyyə problemdir. Əmək haqqlarının, təqaüdlərin, xəstəlik və əlillik təzminatlarının aşağı olması yaşayış xərclərini ödəmir. Bu həm xidmət göstərən həkim və müəllimlərin rüsvətə meyilliyini artırır, həm də öz növbəsində yoxsul təbəqənin təhsil və səhiyyə kimi önəmli sahələrdə xidmətə əl çatanlığını azaldır. Nəticədə xəstələr bir çox hallarda müalicə üçün digər ölkələrə, xüsusi ilə müalicənin daha ucuz başa gələcəyi İran kimi ölkələrə üz tuturlar.

6.3 Satınalmalar

2016-cı ildə Azərbaycanda Satınalmalar üzrə Dövlət Agentliyi ləğv olunaraq Agentliyin vəzifə və funksiyaları İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Antiinhisar Siyasəti və İstehlakçıların Hüquqlarının Müdafiəsi Dövlət Xidmətinə verilib. Hazırda İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Antiinhisar Siyasəti və İstehlakçıların Hüquqlarının Müdafiəsi Dövlət Xidmətinin internet sahifəsində reyestr məlumatları yerləşdirilib. Bu reyestr məlumatları tenderlər və qalib şirkətlər barədə məlumat almağa imkan yaradır⁶⁸.

Həmçinin Xidmətin sahifəsində illik hesabatlar yerləşdirilib. Hesabata əsasən 2017-ci il üzrə 7630 satınalma həyata keçirilmişdir. 2017-ci ildə həyata keçirilən satınalmaların ümumi məbləği 1.799,3 milyon manta təşkil edir⁶⁹.

⁶⁸ Azərbaycan Respublikasının İqtisadi İnkişaf Nazirliyi yanında Antiinhisar Dövlət Xidməti. Müqavilələrin reyestri. <http://tender.gov.az/new/?inc=reestr>

⁶⁹ Azərbaycan Respublikasının İqtisadi İnkişaf Nazirliyi yanında Antiinhisar Dövlət Xidməti. 2017-ci il ərzində dövlət müəssisə və təşkilatları tərəfindən dövlət vəsaitləri hesabına malların (işlərin və xidmətlərin) müsabiqə əsasında satın alınmasına dair hesabat. <http://tender.gov.az/new/?inc=report&rep=2017>

Lakin əksər satınalma əməliyyatlarının elektronlaşsa da, ictimaiyyətə açıq informasiya bazası vasitəsilə bağlanan müqavilənin yalnız 4 parametri (satınalan təşkilatın adı, satınalma predmetinin adı, satınalmanın məbləği və qalib şirkətin adı) haqda məlumat verilir. 2017-ci ildə alınan məlumata görə yeni elektron sistemin çərçivəsində irəli sürülən təkliflər əsasında qalibi müəyyən edəcək sistemin və satınalma müqavilələrinin vahid reyestrinin yaradılması bildirmişdir⁷⁰. Lakin bu günə qədər həmin layihələr yerinə yetirilməyib.

“Şəffaflıq Azərbaycan” təşkilatının 2015-ci ildəki hesabatına əsasən Azərbaycan hökuməti 2012-2015 Korrupsiyaya qarşı Milli Fəaliyyət Planı çərçivəsində dövlət satınalmalarının təkmilləşdirilməsi və şəffaflığın artırılması istiqamətində götürdüyü öhdəliyin 45%-ni icra etmişdir.⁷¹ Məhdud reyestr məlumatları əsasında olsa belə, aparılan bir neçə araşdırma satınalmalar sahəsində böyük miqdarda korrupsiya hallarını aşkarlayıb.

Misal üçün araşdırmaların biri “İnpeks. N” MMC şirkətinin 6 ay ərzində 26 milyon 619 min 665 manat 3 qəpiklik satınalma həyata keçirdiyini üzə çıxarıb. Araşdırma nəticəsində məlum olub ki, şirkətin göstərilədiyi hüququ ünvanında elə bir şirkət mövcud deyil. Həmçinin satınalmalar xidmətini göstərdiyi bir neçə dövlət qurumları ilə əlaqə saxlanılsa da, həmin şirkət barədə məlumat almaq mümkün olmayıb.⁷²

2015-ci ildə bir qrup iş adamı Prezidentə Müdafiə Nazirliyinin Satınalmalar İdarəsindən şikayət məktubu göndərərək, Nazirliyin Satınalmalar İdarəsini korrupsiyada günahlandırır. İş adamlarının sözlərinə görə hərbi hissələrin ərzaq tədarükünü açıq tenderə çıxarmadan tanıdıqları şirkətlər tərəfindən satınalma xidməti olaraq verirlər və beləcə həmin işlər monopoliyalaşır.⁷³

Hazırda həbsdə olan jurnalist Əfqan Muxtarlı da, Müdafiə Nazirliyinin satınalamaları barədə bir sıra məqalələr yazıb. Onun araşdırmalarına görə, Müdafiə Nazirliyi əvvələr

⁷⁰ Azadlıq Rədiosu. (20 iyun 2017). Hökumət elektron satınalmalara hazırlaşır. <https://174471.info/b/https://www.azadliq.org/a/28569128.html>

⁷¹ Şəffaflıq Azərbaycan. (2014). DÖVLƏT SATINALMALARINDA ŞƏFFAFLIQ MEXANİZMLƏRİ. Səh. 2. <http://transparency.az/alac/files/Satinalmalar%20Policy%20Paper.pdf>

⁷² Xalq xəbər. (27 dekabr 2017). Milyon manatlıq satınalmalar həyata keçirən qapalı şirkətlər-ARAŞDIRMA. <http://xalqxeber.az/sosial/19338-milyon-manatliq-satinalmalar-heyata-kechiren-qapali-shirketler-arashdirma.html>

⁷³ Gün Press. (15 noyabr 2015). Müdafiə Nazirliyinin Satınalmalar İdarəsindən Prezidentə şikayət. <http://gunpress.az/aktual/1087-mudafie-nazirliyinin-satinalmalar-daresinden-prezidente-shikayet.html>

Daxili Qoşunlara satınalmalar xidməti göstərən şirkətlərin rəhbərlərinə bağlılığı olan şirkətlərlə satınalma müqavilələri imzalayır. Hal hazırda Müdafiə naziri olan Zakir Həsənov əvvələr məhz Daxili Qoşunların rəhbəri olub.⁷⁴

Digər araşdırma isə Naxçıvanda satınalmalarla bağlıdır. Dövlət büdcəsindən milyonlarla manatın yatırımlara xərclənməsinə baxmayaraq, regionda göstərilən xidmətlər üçün yalnız bir neçə müsabiqə keçirilib. Həmçinin satınalma müqavilələrin bir hissəsi Naxçıvan MR Ali Məclisinin sədri, bölgəyə rəhbərlik edən Vasif Talıbovun oğlu Rza Talıbova məxsus “Gəmiqaya Holding” şirkətlər qrupu ilə bağlanılıb.⁷⁵

Qanun pozuntularında adı hallanan digər şirkətlər isə “Avromed” və “Retro” olub. Jurnalistlərin Mütəşəkkil Cinayətkarlıq və Korrupsiya Araşdırmaları Layihəsinin (OC-CRP) “Azərbaycanın pulyuyan maşını” adlı araşdırmasına əsasən “Avromed” şirkəti Azərbaycanın dərman bazarının 25%-nə nəzarət edir və 2016-2017-ci illərdə 115 milyon manatlıq tender udub.⁷⁶ Sabiq vergilər naziri Fazil Məmmədovla, Milli Aviasiya Akademiyasının rektoru və Mehriban Əliyevanın atası Arif Paşayevə məxsus olan “Retro” şirkəti isə Heydər Əliyev fondunun təşkilatçılığı və Azərbaycan Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin maliyyələşdirdiyi bir sıra tədbirlərin təşkilini yerinə yetirib.⁷⁷

Son illərin ən böyük beynəlxalq qalmaqalı isə Kanadanın “Bombardier” şirkəti və Azərbaycan dəmir yolları ilə bağlı olub. 2013-ci ildə Azərbaycan dəmir yollarının təchizatı üzrə tenderin qalibi “Bombardier” şirkəti Azərbaycan rəsmilərinə rüşvət verməkdə ittiham olunub. Satınalma müqaviləsi siqnalizasiya avadlıqlarının alınması üçün bağlanılıb. “Bombardier” şirkəti avadanlığı Britaniyada yerləşən, lakin reallıqda mövcud olmayan “Multiserv Overseas” şirkəti vasitəsi ilə həyata keçirib. Nəticədə “Bombardier” şirkəti Azərbaycandan olan məmurlardan rüşvət alaraq, ölkəyə 340 milyon dollarlıq avadanlıq satıb. Korrupsiya faktı üzrə 2017-ci ildə İsveç hökuməti cinayət işi açıb.⁷⁸

⁷⁴ Azadlıq Radosu. (13 iyun 2016). Gizli satınalma planı- [Araşdırma]. <https://174471.info/b/https://www.azadliq.org/a/gizli-satinalma-dovlet-qohum/27795262.html>

⁷⁵ Azadlıq Radosu. (11 avqust 2017). Vasif Talıbovun oğlunun şirkəti büdcə sifarişlərini müsabiqəsiz qazanır <https://174471.info/b/https://www.azadliq.org/a/vasif-talibov-tender-naxcivan/28671194.html>

⁷⁶ Azadlıq Radosu. (21 sentyabr 2017). ‘Avromed’ şirkətinə ‘çirkli pul fondundan’ 130 milyon dollar köçürülüb. <https://174471.info/b/https://www.azadliq.org/a/azerbaycan-avromed-dokta-derman-korrupsiya/28749392.html>

⁷⁷ Azadlıq Radosu. (05 dekabr 2017). Paşayevlərin gəlirli Retro biznesi. <https://174471.info/b/https://www.azadliq.org/a/retro-fazil-memmedov-arif-pasayev/27871364.html>

⁷⁸ Azadlıq Radosu. (20 mart 2017). Xaricdən rüşvət alıb, büdcə pulunu dağıdanlar kimlərdir? <https://174471.info/b/https://www.azadliq.org/a/28380324.html>

Hesablama Palatası 2016-cı ildə həyata keçirilmiş dəyəri 1 milyard 421 milyon manat olan 3 459 satınalmanın auditinini keçirdikdən sonra bir sıra qanun pozuntuları aşkarlayıb⁷⁹: 149 halda satınalmalar zamanı ehtimal olunan qiymətin düzgün hesablanmaması, 118 halda tenderdə iştirak haqqının alınmaması, 86 halda tender komissiyasının fəaliyyətinin qanuni olmaması, 73 halda tenderlər barədə elanların və nəticələrin qanuna müvafiq açıqlanmadığı, 11 halda satınalma müqaviləsinin keçirilən tenderin qalibi ilə deyil, başqa şirkət ilə imzalandığı, 121 halda isə imzalanmış müqavilənin predmeti və qiymətinin dəyişdirildiyi faktı üzə çıxıb.⁸⁰

“Şəffaflıq Azərbaycan” təşkilatı 2017-ci il üzrə hesabatında satınalmalarda aşkarlanan problemlərin səbəbini satınalma prosesində aydın qaydalar və prosedurların olmamasında, habelə nəzarətçi qurumun olmamasında görür. Satınalmalara dair qanunvericilikdə isə maraqların toqquşmasına dair bənd yalnız tender komissiya üzvlərini əhatə edir və satınalma müqaviləsi bağlayan tərəfləri (dövlət qurumları və özəl şirkətlər) nəzərdə tutmur.⁸¹

Digər problem isə qanunvericilik tərəfindən sahibkarların və eləcə də məmurların özlərinin və yaxınlarının maliyyə vəziyyətlərinin, gəlirlərinin və mülkiyyətlərinin gizli saxlanılmasına yaradılan şəraitdir. Gəlir və mülkiyyətinə dair gizliliyi qorunan şirkət sahibləri bir neçə fərqli şirkət adıyla tender müsabiqələrində iştirak edərək, müsabiqənin şəffaf və ədalətli keçməsinə əngəllər yarada bilirlər. Məmurlar isə maliyyə vəziyyətlərini və mülkiyyətlərini gizli saxlayaraq öz adlarına və ya yaxınlarının adına şirkətlər yaradıb büdcə vəsaitlərini mənimsəməkdə heç bir problemlə qarşılaşmırlar.

“Dövlət satınalmaları haqqında” Qanunda malların, xidmətlərin və işlərin aparılmasının 6 üsulu müəyyənləşdirilib. Bunlar *açıq tender*, *iki mərhələli tender*, *məhdud və ya qapalı tender*, *təklif üçün müraciət*, *kotirovka tələbi və birbaşa olaraq satınalma* prosedurlarıdır. 50.000 manat və yuxarı olan satınalma xidməti mütləq açıq formada tender vasitəsi ilə keçirilməlidir. Lakin birbaşa keçirilən satınalma prosedurunun qaydaları qanunvericilikdə öz əksini tapmayıb.

⁷⁹ Hesablama Palatasının 2016-cı ildə fəaliyyəti haqqında Hesabat. (2017) Səh.42. <http://sai.gov.az/upload/files/HP%202016%20fealiyyet.pdf>

⁸⁰ Azadlıq Radiosu. (11 aprel 2017). İqtisadçı: ‘Satınalmalardan korrupsiya iyi gəlir’. <https://www.azadliq.org/a/28423604.html>

⁸¹ Transparency Azerbaijan. (2017) Transparent Public Procurement Rating. Implementation Assessment of the Azerbaijani Procurement Legislation. Səh. 3. <https://www.tpp-rating.org/public/uploads/data/9/AOIL/59a6656304838PPL-Implementation-Assessment-Azerbaijan.pdf>

6.4 Sahibkarlıq

Son illər Azərbaycan, neftin qiymətinin düşməsi və iqtisadiyyatın zəifləməsinə dair problemləri həll etməyə çalışırdı. Bu dövrdə ən əsas məsələlərdən biri də biznes mühitinin yaxşılaşdırılması və iqtisadi artımın stimullaşdırılması idi. Bunun üçün həm dövlət müəssisələri, həm də özəl sektor elektron xidmətlərin artırılması, lisenziyaların verilməsi prosedurunun sadələşdirilməsi və korporativ idarəetmənin inkişafı üçün müəyyən səylər göstərdi. Məsələn, 2015-ci ildə imzalanmış Prezident Sərəncamına əsasən lisenziyanın tələb olunduğu fəaliyyətlərin sayı 59-dan 37-ə qədər azaldılıb, bəzi lisenziyalar artıq ödənişsiz olub, lisenziyanı verən təşkilatların sayı 23-dən 4-ə enib, lisenziyaların təsdiq olunma müddəti isə 15 gündən 10 günə salınıb.

Dünya Bankının “Doing Business” adlı son hesabatında Azərbaycan biznesin asanlıqına görə 190 ölkə arasında 25-ci yeri tutur. Bir il ərzində 57 yerdən 25-ə yüksələrək son 10 ildə ən yaxşı nəticəni göstərmişdir. Ən pis nəticəni isə 2012-ci ildə 71-ci yerə düşərək göstərmişdir. Ötən illərlə müqayisədə son 2 ildə biznesin başlanması və tikinti icazələri almaq kimi kimi amillərin inkişafı müşahidə olunmuşdur.⁸²

Lakin biznes mühiti ilə bağlı bəzi irəliləyişlərə baxmayaraq, xüsusən dövlət şirkətlərində daxili nəzarət, korporativ etika korrupsiyanın qarşısının alınması və aşkarlanması üçün müvafiq işlər görülməyib. Biznes anti-korrupsiya portalında 2016-cı ildə yerləşdirilən məlumatlara görə, Azərbaycanda mövcud olan korrupsiya xarici yatırımlar üçün müəyyən risklər yaradır. Məlumatda qeyd olunur ki, baxmayaraq ki, qanunvericilikdə passiv və aktiv rüşvətə dair, vəzifədən sui-istifadəyə dair cəzalar nəzərdə tutulub, hakimiyyət korrupsiyaya qarşı müddəaları gərəyinə tətbiq etmir.⁸³

Həmçinin sahibkarlığın və özəl sektorun təsirini ölçmək üçün hər hansı bir sorğu və ya tədqiqat aparılmayıb. Dövlətə məxsus şirkətlərə dair məlumatların məhdud olması, bu sahədə şəffaflığı yetərinə təmin etmir. Dövlətə məxsus şirkətlərin də korporativ idarəetmə standartları yoxdur. 11 dövlət şirkətinin veb saytlarının araşdırılması nəticəsində, yalnız birinin etik davranış kodeksi və korrupsiyaya qarşı mübarizə siyasəti və hesabatlılıq qaydaları var. Nəzərə alaraq ki, dövlət şirkətlərinin əməkdaşları dövlət qulluqçuları

⁸² Trading Economics. (2018). Ease of Doing Business in Azerbaijan. <https://tradingeconomics.com/azerbaijan/ease-of-doing-business>

⁸³ Business Anti-Corruption Portal. (July 2016). Azerbaijan Corruption Report. <https://www.business-anti-corruption.com/country-profiles/azerbaijan/>

hesab edilmir, onlar nə korrupsiyaya qarşı mübarizə tədbirlərinin iştirakçısıdır, nə də vəzifəli şəxslərə tətbiq olunan etik davranış kodekslərinə tabedirlər.

2018-ci ilin sentyabr ayında Vergilər Nazirliyinin nəzdində Rəqəmsal Vergi Departamenti yaradılıb. Bu da öz növbəsində vergi orqanlarının fəaliyyətində şəffaflığın təmin olunmasına, biznes mühitinin inkişafına töhfə verə bilər. Nazirin sözlərinə görə “Departament elektron vergi idarəsinin tətbiqi, onun texnoloji səviyyəsinin yüksəldilməsi, online vergi xidmətlərinin həyata keçirilməsi, əməliyyat məlumatlarının mübadiləsi, informasiya təhlükəsizliyi sisteminin idarə edilməsi, vergi ödəyicilərinə aid məlumatların gizliliyinin təmin edilməsi üzərində işləyəcək”.⁸⁴

Bu il həmçinin Gömrük Komitəsinin yaydığı məlumata görə, bir neçə məmur rüşvətə görə işdən çıxarılıb. Bununla bağlı deputat Vahid Əhmədov Milli Məclisdə çıxış edib və gömrükdən gələn bütün məbləğlərin rəsmiləşdirilirdiyini deyib. Lakin “REAL” Partiyasının icra katibi, iqtisadçı Natiq Cəfərli gömrükdə kiçik rüşvətlərdən daha daha dərin problemlərin olduğunu qeyd edib. Sahibkar, keçmiş deputat Nazim Bəydəmirli isə Azadlıq Radiosuna verdiyi müsahibədə gömrük sisteminin mahiyyətinin dəyişmədiyini vurğulayıb. Onun sözlərinə görə, sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan məmurlar ölkəyə malları idxal edərkən gömrükdə qeyri qanuni yollarla daha az vergi və rüsumlar ödəyirlər. Beləliklə, eyni malı digər sahibkarlardan daha ucuz sataraq qeyri sağlam rəqabət ortamı yaradırlar.⁸⁵

⁸⁴ ABC. (06 sentyabr 2018). Digital Tax Administration Department established at Taxes Ministry. <http://abc.az/en/news/16596>

⁸⁵ Azadlıq Radiosu. Millət vəkili: ‘Gömrükdə son 20 ildə azı 20 milyard manat mənimsənilib’. <https://www.azadliq.org/a/gomruk-rushvet/29589997.html>

7. Tövsiyələr

- A) Məhkəmə dövlətdə hakimiyyətin bir qolu olmaqla, həmçinin, vətəndaşların öz hüquqlarını qorumaq üçün və ədaləti bərqərar etmək üçün müraciət etdikləri son instansiyadır. Məhkəmənin öz işini şəffaf və qərəzsiz yerinə yetirməməsi, rüşvətə bulaşması, vətəndaşların Məhkəməyə güvənini itirməklə öz hüquqlarının qorunması üçün cəhd etməməklə nəticələnir. Məhkəmələrdəki korrupsiya hallarını bütün digər sahələrdə korrupsiyanın, qanunsuzluğun yaranmasına təsir edən birbaşa amil kimi qeyd etmək olar. Bunu nəzərə alaraq həm məhkəmələrin, həm hüquq-mühafizə orqanlarının, həm də vəkillərin fəaliyyətində müstəqillik və şəffaflığa nail olmaq üçün aşağıdakılar tövsiyə olunur:
- Məhkəmə hakimiyyətinin digər hakimiyyət qollarından ayrılması və müstəqil şəkildə fəaliyyət göstərməsi üçün hüquqi və praktik imkanların yaradılması;
 - Həmçinin, prokurorluq orqanlarında çalışan bütün prokurorların müstəqil fəaliyyəti üçün onların azad qərarverməsinə dair qanunvericilikdə dəyişiklər olunması;
 - Hakim və prokurorların əmlak və gəlir bəyannamələrinin ictimaiyyətə açıqlanması;
 - İstintaq işlərinin müəyyən qisminin Prokurorluq orqanlarından alınıb Polis orqanlarına verilməsi;
 - Dövlət İmtahan Mərkəzi (DİM) tərəfindən dövlət qulluğu ilə bağlı daxili nizamnamələrə nəzarətin, daxili yerdəyişmələrə və vəzifələrin icrasına dair nəzarətin artırılması;
 - Məhkəmə proseslərinin açıq keçirilməsi;
 - Vətəndaş cəmiyyətinin ədliyyə sisteminə nəzarətinin təmin edilməsi;

- Vəkillər Kollegiyasına üzvlük prosesinin sadələşdirərək tərkibin daha da artırılması.
- B) Vətəndaşların rifahını yaxşılaşdırmaq, yoxsulluq səviyyəsini azaltmaq nəqsədi ilə sosial sahədə növbəti islahatlar tövsiyyə olunur:**
- Yaşlılıq və əlillik üzrə təqaüdlərin artırılması;
 - Təhsil və səhiyyə işçilərinin maaşlarının artırılması;
 - İcbari sığorta sisteminin yaradılması;
 - Dövlət xəstəxanalarında növbəyə durmaq üçün vahid elektron sistemin yaradılması;
- C) Satınalmalar sahəsində şəffaflığa və effektivliyə nail olmaq üçün Azərbaycan rəsmilərinin öz sərvətlərini, gəlirlərini, maliyyə vəziyyətlərini açıqlamasına dair qanunveriliyin dəyişdirilməsi zəruri addım kimi dəyərləndirilir və aşağıdakılar tövsiyyə olunur:**
- Satınalmalarda iştirak üçün qeyd olunan 6 üsulun hər biri üzrə bütün prosedur və qaydaların açıq şəkildə qanunvericilikdə və onlayn sistemdə izah olunması;
 - Elektron satınalmaların tətbiq oluması və dövlət satınalmalarının onlayn keçirilməsinin təşviq edilməsi;
 - Tender üçün qeydiyyatdan keçmiş şirkətlərin ətraflı məlumatlarının əks olunması;
 - Birbaşa satınalma müqavilələrinin şərtlərinin və qaydalarının ətraflı şəkildə izah olunması;
 - Qanunvericilikdə maraqların toqquşmasına dair müddələrin, həmçinin dövlət qurumlarının rəhbərlərini və özəl şirkətlərin rəhbərlərini əhatə etməsi;
 - Satınalma prosesini əhatə edən şikayətlərin araşdırılması üçün müstəqil araşdırma qurumunun yaradılması;
 - Həm tender iştirakçılarının, həm də digər maraqlı tərəflərin satınalmalarla bağlı müraciət və şikayətlərinə operativ baxılması üzrə imkanlar yaradılması.

- D)** Dünya Bankının son hesabatında təqdim olunan müsbət dəyişiklikləri qoruyub inkişaf etdirmək üçün sahibkarlıq sahəsində aşağıdakılar tövsiyyə olunur:
- Özəl və dövlət şirkətlərində korrupsiyaya qarşı daxili siyasətin və etik davranış kodekslərinin yaradılması üçün təşviqat aparılması;
 - Dövlət şirkətlərinin əməkdaşlarının müvafiq qanunvericiliyə və ya daxili nizamnaməyə tabe olması üçün müvafiq addımlar atılması;
 - Sahibkarlıq fəaliyyətinə islahatların təsirini ölçmək üçün sorğuların keçirilməsi;
 - Kiçik və orta sahibkarlığın təşviqi üçün kredit şərtlərinin yaxşılaşdırılması.
- E)** Qeyd olunan tövsiyyələr üzrə müvafiq sahələrə nəzarət mexanizmini yerinə yetirmək üçün dövlət idarəçiliyində institusional keyfiyyət və vətəndaş cəmiyyətinin ictimai iştirakçılıq imkanlarının olması isə ən təməl şərtlərdəndir.

